

ATHENÆUM

K O N Z E R V A T Í V S Z E M L E

ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT • MEGJELENIK NEGYEDÉVENTE

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD
Nemzedékek nyomán

KOVÁCS VIRÁG
Egy nem döntés margójára

TÉREY VILMOS
Megrendezett bizalmi szavazások

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD
A kormányformaviták karakterológiája

NÉMETHNÉ PÁL KATALIN
Földharcok Magyarországon

PÉTERFY GERGELY
Kitömött polgár

PRÁCZKY ISTVÁN
Az információ hatalma

BORIS JÁNOS
Tények, percepciók,
törésvonalak

SZÉKY JÁNOS
A török kísérlet

Az Athenaeum konzervatív szemle negyedévenként megjelenő online államtudományi folyóirat. Kiadja az Athenaeum konzervatív klub. Szerkeszti Boris János, Korom Melinda (olvasószerkesztő), Noszkai Gábor (főszerkesztő-helyettes), Práczky István (laptervező), Soós Károly (főszerkesztő-helyettes), Szentpéteri Nagy Richard (főszerkesztő) és Tóth András. A lap főmunkatársai Péterfy Gergely és Széky János. A folyóirat állandó szerzői között ott találjuk a szélesen vett államtudományok legjelesebb képviselőit.

A folyóirat szerkesztői, főmunkatársai, állandó munkatársai és vendégszerzői egyaránt a nyugatos konzervatív politikai gondolkodás hagyományait és a magyar történelem európai beágyazottságának konzervatív szellemű megítélését tekintik tudományos szemléletük alapjának. A lap célkitűzése a modern konzervatív politikai ideológia bemutatása, ennek az erre fogékony tudományos közvéleménnyel való megismertetése, az államtudományi diszciplínák magas szintű művelése és népszerűsítése, a hazai társadalomtudományi gondolkodás befolyásolása, hosszabb távon egy történetfilozófiai szemléletváltás elősegítése, és a tudományos közbeszéd alakítása. Ezen túl a folyóirat a napi politikai ügyektől távol bár, de a politikatudomány kívánatos objektivitásával a politikai közeghez is szólni kíván.

A lap állandó rovatstruktúrával működik. Külön jogalmai, eszmetörténeti, gazdaságfilozófiai és vallásfilozófiai rovattal, továbbá publicisztikai és szemlerovattal jelentkeznek. Az egyes számok terjedelme mintegy hét-nyolc szerzői ív. A folyóirat egyes számai minden harmadik hónap első napjától olvashatók, a megjelenések dátumai: szeptember 1, december 1, március 1. és június 1. A lap első száma 2015. szeptember 1-én jelent meg.

A folyóirat minden megjelent számának teljes anyaga ingyenesen letölthető – és tetszés szerint kinyomtatható – a konzervativszemle.hu című web-oldalról. ●

TARTALOM

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD PROLÓGUS
Nemzedékek nyomán

KOVÁCS VIRÁG TANULMÁNY
Egy nem döntés margójára

TÉREY VILMOS TANULMÁNY
Megrendezett bizalmi szavazások

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD TANULMÁNY
A kormányformavíták karakterológiája

NÉMETHNÉ PÁL KATALIN TANULMÁNY
Földharcok Magyarországon

PÉTERFY GERGELY PUBLICISZTIKA
Kitömött polgár

PRÁ CZKY ISTVÁN PUBLICISZTIKA
Az információ hatalma

BORIS JÁNOS KITEKINTŐ
Tények, percepciók, törésvonalak

SZÉKY JÁNOS PUBLICISZTIKA
A török kísérlet

Szerkeszti:

Boris János (szerkesztő)

Korom Melinda (olvasószerkesztő)

Noszkai Gábor (főszerkesztő-helyettes)

Soós Károly (főszerkesztő-helyettes)

Práczky István (laptervező/web-szerkesztő)

Szentpéteri Nagy Richard (főszerkesztő)

Tóth András (szerkesztő)

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

Nemzedékek nyomán

Az európai konzervativizmus születésének éveiben Magyarország élén olyan királyok álltak (II. Lipót, majd I. Ferenc), akiket szabályosan megkoronáztak (miután II. József ezen a téren rossz tapasztalatokat hagyott hátra). Az idei évben, amikor hamarosan az utolsó magyar királykoronázás centenáriuma emlékezünk, lapunknak vannak tervei arra nézve, hogy royalista meggyőződésének hangot adjon, de most még e lapról magáról kell szólnunk, hogy szellemének forrásvidékeit felfedezhessük a magyar múlt messzi lankáin.

Azokban az időkben (nagyjából kétszázhusz éve), amikor az európai konzervativizmus az első lépéseit tette – persze nem a kontinensen, hanem a franciaországi eseményeket aggodva figyelő Nagy-Britanniában, de Magyarországra akkor még csak a felfordító francia eszmék, és nem a brit bölcseségek jutottak el –, hazánkban a politikai pezsgést irodalmi buzgalom is kísérte.

Történelem és irodalom ugyanis nálunk mindig kéz a kézben jártak. Történelmünk akár az irodalmunkból is megismerhető. Cs. Szabó László, aki ezt így tartotta, úgy mondta egyszer, hogy a tizennyolcadik század végén néhány évig Kassa volt a magyar irodalom fővárosa (a város akkori lelkét *Kárpát kebelében* című felvidéki úti-jegyzetében mutatta be).

„A kalapos király idejében ugyanis” – írta a legíróibban író esszéista – „három irodalmár lakott a dóm körül. Baróti Szabó Dávid ex-jezsuita a gimnáziumban, valamivel lejjebb Kazinczy Ferenc iskola-felügyelő, az iskolával szemközt pedig Batsányi János írnokoskodott a kamarában. Nem került nagy sétájukba, hogy az első magyar folyóiratot megbeszéljék.”

Mert hiszen ez történt. Itt született meg. „Nemsokára a *székely* ex-jezsuita, a tiszaháti nemes s a *dunántúli* jobbágyfiú a *németajkú* városban áldozatul esik a legmagyarabb irodalmi járványnak. Folyóiratot alapít.”

Az elsőt. Igen ám, „de a három alapító azért író, hogy ne szeresse egymást, s a haragot magyarok közt lévén ezúttal is a politika keveri.” A két fiatalabb nézetei lényegesen elütnek egymástól, „Kazinczy, a szelídebbik tehát úgy segít magán, ahogy mi is szoktunk: ellenlapot csinál,” az Orpheust.

Politikailag nagyon is beszédes, hogy Batsányi híres verse, „A franciaországi változásokra” nem az Orpheusban jelenik meg, hanem az első magyar folyóiratban, amelynek 327 elő-

fizetője között tizenegy magyarországi főúr is volt, „a barátságosan vers tehát nyilván az elmaradt mágnás előfizetőknek szólt.” Jegyezzük meg, hogy a lap esetenként a hat-nyolc-százados példányszámot is elérte. Még nem említettük, hogy a neve Magyar Museum volt – és ma valóban múzeuminak számít, élő emlékeztetőredéknek.

Kassán mindenesetre a tárgyi emlékek már nincsenek meg. „Kazinczy szállása helyén bérház épült, a kamarát lebontatták a csehek,” csak a gimnázium áll még, de hát, mint tudjuk, „ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, s nem tudja, hol lakott itt...” A mai nemzedékek talán csak a nevét tanulják a három irodalmárnak. Elfeledett lapjuk nevét pedig senki sem emlegeti már, se Kassán, se a csonka-országban.

Híresebb nevük van persze az angol romantika második nemzedéke lobogó képviselőinek. Lord Byron, Shelley és Keats azonos eszméket valló barátok voltak, de hogy a folyóirat-alapítás nemcsak magyar járvány, az bizonyítja, hogy itáliai tartózkodásuk alatt ők is lapot alapítottak – rövid időre, hárman, angolul –, *The Liberal* címmel. A lap szelleme ugyanaz volt, mint az első magyar folyóiraté. És a vállalkozás éppúgy nem volt hosszú életű, mint magyar elődje.

Am a lapban megmutatkozott szellem végül is – igaz, csak évek múltán – sikerre jutott szerte Európában, szinte mindenütt – és egy történelmileg rövid időre Magyarországon is. Sajnálhatjuk, hogy csak rövid időre. De a liberális alapú, piaci és alkotmányos, jogállami és aulikus, nyugati, sőt atlantista konzervativizmus, melyet a mi lapunk képvisel, egyelőre még rövid időre se jutott hatalomra hazánkban, és ezt még jobban sajnálhatjuk.

Ebből a nézőpontból tekintünk vissza az első magyar folyóiraatra, mely forradalmian színvonalas, irodalmi tett volt, s melyben később az addigi legforradalmibb magyar vers megjelent, 1792-ben. Ezt követte a folyóirat negyedik, egyben utolsó száma. A negyedévenként megjelentetni szánt lapot „egy ideig” szüneteltették. Ez az idő máig tart. (Nekünk ez a negyedik számunk.)

További évekkel később, mint tudjuk, maga a forradalom is eljött Magyarországra. Mint tudjuk (tudnunk kellene), ez okozta hazánk vesztét. Ha valaki még nem hallotta volna, az a forradalom volt a vég pokoli kezdete. És ezt aztán igazán sajnálhatjuk. ●

KOVÁCS VIRÁG

Egy nem döntés margójára

AZ ELNÖKI HATALOM ÉRTELMEZÉSE AZ AMERIKAI BÍRÓSÁGOK GYAKORLATÁBAN A
2016-OS *UNITED STATES V. TEXAS* ÜGY KAPCSÁN„Az elnök (...) gondot fordít arra, hogy
a törvényeket híven hajtsák végre (...)”¹(Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya
II. cikk 3. § 5. fordulata, a „Take Care” klauzula)

2016. június 23-án az amerikai Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court of the United States, a továbbiakban: SC) egy a bíróságot fele-fele arányú *per curiam* véleményt adott ki a *United States v. Texas*² ügyben, amelyben a bíróság röviden tájékoztatta az olvasót megosztottságáról és ennek következményeként az alsóbb fokú bíróságok döntéseinek fenntartásáról. A bíróságon belüli megosztottság jogi indokairól, a bírók közti ellentét mibenlétéről azonban a SC hallgatott. Ez esetben a nem döntés – a bíróság hallgatása – maga is beszédes volt, s indirekt módon hozzájárult a „gyenge elnök” doktrína megerősítéséhez.

KORÁBBI DÖNTÉSEK A SUPREME COURT
GYAKORLATÁBAN

Az elnöki hatalom terjedelmét illetően számos döntést hozott már a SC. Az elnöki hatalomra és felelősségre vonatkozó rendelkezéseket illetően a jogértelmezés központi kérdése mindig az, hogy az elnöki hatalom, mint a végrehajtásért elsődlegesen felelős intézmény ténylegesen milyen konkrét intézkedéseket tehet meg úgy, hogy azzal egy másik hatalom (elsősorban a törvényhozás) működési körébe nem avatkozik be.

Az amerikai alkotmánybíráskodás kezdetét jelző *Marbury v. Madison*³ ügyben felvetett kérdés is az elnöki kinevezési jogkör gyakorlásának alkotmányos határa volt: nevezetesen, hogy megakadályozhatja-e az elnök a kormányzat valamely tagját abban, hogy a Kongresszus által ráruházott feladatának eleget tegyen (nevezetesen, hogy a már aláírt bírói kinevezési

okmányt átadja az érintettnek). A SC válasza az volt, hogy nem.

1838-ban a *Kendall v. United States* ügyben⁴ a SC azt hangsúlyozta, hogy az elnök törvények hű végrehajtására vonatkozó kötelezettsége (ld. mottót) nem értelmezhető úgy, hogy az a végrehajtás megtagadását is magában foglalja.

Az elnöki hatalom jogalkotással szembeni határait jelölte ki a „*Steel Seizure Case*”⁵. Az ügy központi kérdése az volt, hogy az elnök rendeletével elvonta-e a Kongresszus jogalkotási jogát. A koreai háború idején ugyanis a kormányzat felállított egy testületet, amelynek feladata az infláció megelőzése és egyúttal a munkaügyi viták és sztrájkok megakadályozása volt. Ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt: az acélipari gyárvezetők és az acélipari szakszervezet közötti konfliktust nem sikerült feloldani. Ezért Truman elnök a gyárak lefoglalását rendelte el, úgy, hogy a gyárak élén a korábbi a gyárak élén a korábbi vezetők maradtak maradtak. A gyárosok ezt a döntést támadták meg, így vált az ügy központi kérdésévé az elnöki hatalom terjedelme. Ez részben annak is köszönhető volt, hogy a perben a főügyész azt hangoztatta, hogy az elnök mindent megtehet, amit az alkotmány nem tilt. Emiatt az elnök arra kényszerült, hogy nyilatkozatban fejtse ki, hogy az elnöki hatalom nem terjed ki mindenre. Az elsőfokon eljáró bíró megtiltotta a további lefoglalásokat és a már lefoglalt gyárak megtartását. A fellebbviteli bíróság ugyanakkor a kormányzat javára döntött. Ezt a döntést a SC előtt támadták meg: a fellebbezők várározása a SC korábbi gyakorlata – főként a New Deal⁶, és a Fair Deal (Truman adminisztráció 1949 és 1953 között elfogadott szociális tár-

¹ II. 3. § „He shall from time to time give to the Congress Information of the State of the Union, and recommend to their consideration such measures as he shall judge necessary and expedient; he may, on extraordinary occasions, convene both Houses, or either of them, and in case of disagreement between them, with respect to the time of adjournment, he may adjourn them to such time as he shall think proper; he shall receive Ambassadors and other public Ministers; he shall take care that the laws be faithfully executed, and shall Commission all the Officers of the United States.”

² *United States v. Texas*, No. 15-674, (U.S. June 23, 2016.)

³ [5 U.S. 137 (1803)]

⁴ *Kendall v. United States ex rel Stokes* 37 U. S. 524

⁵ *Youngstone Sheet & Tube Co. et al. v. Sawyer* [343 U.S. 579, June 2., 1952.]

⁶ *Lochner v. New York* szerinti joggyakorlatot megfordító *West Coast Hotel Co. v. Parrish* ügy [300 U.S. 379 (1937)] és a *National Labor Relations Board v. Jones & Laughlin Steel Corporation* ügy [301 U.S. 1. (1937)]

gyú törvényei) kapcsán hozott döntései – alapján az volt, hogy a bíróság nem megy bele az elnöki intézkedések alkotmányjogi elemzésébe. A többségi véleményt jegyző főbíró azt fejtette ki, hogy az elnök csak akkor járhat el, ha arra az alkotmány vagy a Kongresszus kifejezetten felhatalmazza. És bár Truman tájékoztatta a Kongresszust a kisajátításról, a Kongresszus arra nem válaszolt. Így az elnök nem kapott a Kongresszustól felhatalmazást. A többségi véleményt támogató hat bíró közül öt írt párhuzamos indokolást, ezek közül Robert Jackson indokolása a szövetségi végrehajtó hatalom értelmezésének egyik iskolapéldája. Eszerint az elnök eljárhat a Kongresszussal összhangban, ilyen esetben az elnök saját és Kongresszus által ráruházott hatalmára támaszkodhat. Eljárhat az elnök a kongresszusi akarattal szemben is: ilyen esetben csak a részére kifejezetten biztosított jogköreire támaszkodhat, leszámítva a törvényhozó hatalmát. Végül, ha az elnök olyan körben jár el, ahol a Kongresszus nem nyilvánult meg: a végrehajtó hatalom terjedelme bizonytalan és mindig az adott körülményekhez igazodik. A *Youngstone Sheet* ügyben az ún. „gyenge elnök” doktrínát fogadta el a SC, vagyis elvetette azt a megközelítést, miszerint az elnöki hatalom terjedelmébe a „beleértett” („*inherent*”) hatalom is beletartozik.

2014-ben a *NLBR v. Noel Canning* ügyben⁷ foglalkozott a SC az elnöki hatalom értelmezésével: a SC egyhangúlag a gyenge elnök doktrínát erősítette tovább. „Az eldöntendő kérdés az volt, hogy az elnök mely esetekben élhet önállóan a kinevezés jogával (olyan jogkörrel, melyet akkor gyakorolhat, amikor a Szenátus „nem ülésezik” és így annak jóváhagyása nélkül nevezheti ki jelöltjeit a megüresedett tisztségekre). Az ide vonatkozó klauzula [USA Alkotmány II. cikk 2. bekezdés] értelmében az elnök a Szenátus szünetelése esetén („*during the recess of the Senate*”) gyakorolhatja önálló kinevezési jogát. A bíróságok gyakorlata azonban változó volt atekintetben, hogy mit értenek „szünetelés” alatt: egyes bíróságok ugyanis nem fogadták el ilyennek az ülésszakok alatti szünetelést a Szenátus működésében. Az *NLBR* ügyben az alsóbb fokú bíróságok⁸ úgy értelmezték, hogy a „szünetelés” csak az ülésszakok közötti szünetet jelentheti, illetve ilyen esetben is mindössze azokra a kinevezésekre vonatkozik, amelyek tekintetében az üresedés az ülésszakok közötti szünetben következett be. Vagyis a lehető legszűkebb körben nevezhet ki SZEMÉLYEKET az elnök. A SC nem értett egyet a szünet értelmezését illetően: álláspontja szerint a Szenátus formálisan ülésezett, és Obama elnök ezért nem gyakorolhatta önállóan kinevezési jogkörét. A SC szerint ugyanis

a Szenátus mindaddig ülésezik – ha csak pro forma is –, ameddig be nem jelenti ülésének szünetelését. (Egyes bírók, így Antonin Scalia, John G. Roberts Jr., Clarence Thomas és Samuel A. Alito Jr. szerint csak az ülésszakok közti szünetnek tekinthető az önálló kinevezési jogkör szempontjából szünetnek, vagyis a többségi álláspontnál is szűkebb körben vonták volna meg az elnöki jogkörgyakorlás határát).

A U.S. V. TEXAS ÜGY ELŐZMÉNYEI

A *United States v. Texas* ügy részben szintén a gyenge elnök-erős elnök doktrína közötti választást foglalta magában, ám nemcsak ezt. Az ügy számos eljárásjogi kérdést is felvetett, de tárgya legfőképpen az illegális bevándorlók jogi helyzetét rendezni célzott reform, illetve az ennek érdekében kibocsátott elnöki intézkedés alkotmányossága volt. Az elnöki hatalom alkotmányos korlátai és az eljárásjogi kérdések is az amerikai társadalmat és politikai elitet rendkívül erősen megosztó bevándorlási reform fényében kerültek megítélésre az egyes bíróságok előtt.

A bevándorlók jogi helyzetét a 18. századtól az állampolgársági törvény rendezte (Naturalization Act of 1790, 1795, 1798, 1802.), egyre nehezítve az állampolgárság megszerzésének feltételeit. 1868-ban a 14. alkotmány-kiegészítés előírta az Egyesült Államokban született gyermekek védelmét (*ius solii*), amit a SC 1898-ban úgy értelmezett, hogy ez minden, az USA területén legálisan tartózkodó személy gyermekére vonatkozik, függetlenül attól, hogy a szülőknek milyen az állampolgársága. Két személyi kört zártak ki: a diplomáták és az őshonos indián lakosság gyermekeit. 1870-től az afro-amerikaiaknak is megengedték az állampolgárság megszerzését, az ázsiaiak számára azonban ezt továbbra is kizárták. Ez az ázsiaiak bevándorlását (jogi státuszuk korlátozását) szabályozó 1870-es törvény volt az első ténylegesen bevándorlási tárgyú törvény, amelyet aztán többször megerősítettek: 1892-ben 10 évre, majd 1902-ben időbeli korlát nélkül tartották fenn a korlátozásokat az ázsiaiakra (elsősorban a kínaiakra) nézve. (Az ázsiaiakra vonatkozó korlátozó törvény hatályon kívül helyezésére csak 1943-ban került sor.) A japán bevándorlásra külön szabály vonatkozott: 1902-ben egy „gentlemen’s agreement” jött létre a Japán Császárság és az Egyesült Államok között, hogy a japán állam nem ad ki útlevelet olyan állampolgár részére, aki az Egyesült Államokban szeretne letelepedni. A gyakorlatban Hawaii kivétel alá esett, így a japán bevándorlás Hawaii-on keresztül va-

⁷ *National Labor Relations Board v. Noel Canning et al.* [573 U.S. (2014)]

⁸ Court of Appeal for the District of Columbia, 2013. január 5-i döntése és Third Circuit 2013. márc. 16-i döntése.

lósult meg.

1917-ben a bevándorlási törvény megtiltotta az analfabéták bevándorlását. 1921-től nemzeti kvóták alapján engedték a bevándorlást. 1923-ban a SC döntésében az indiaiakat „nem fehérnek” minősítette, ezzel lehetővé téve azt, hogy a bevándorolt és állampolgárságot szerzett indiaiakat megfosszák amerikai állampolgárságuktól.⁹

1924-ben egy újabb, nemzeti kvótán alapuló bevándorlási törvény született, egy korábbi népszámlálási adathoz kötve, ami a kelet- és dél-európai bevándorlók kizárását célozta.

1932-től a világgazdasági válságra tekintettel megtiltották a bevándorlást, így az a tizedére esett vissza (kb. 230 ezerről 23 ezerre évente). Emellett – az önkéntes visszatelepülésen túl – nagymértékű deportálásokra is sor került (főként mexikóiak esetében).

1952-ben vizsgálták újból felül a kvótákat, s az 1920-as cenzushoz tértek vissza. Emellett megszüntették a faji alapú különbségtételt az állampolgárság megszerzésében.

Újabb bevándorlási törvények elfogadására került sor 1965-ben, majd a bevándorlási reform törvény (IRCA) 1986-ban. Ez utóbbi vezette be először azon munkáltatók megbüntetését, akik illegális bevándorlót alkalmaznak. 1990-ben az újabb bevándorlási törvény felemelte a bevándorlási küszöböt és a kiadható vízumok számát. 1996-tól a terrorizmus-veszélyre tekintettel szigorították mind a legális, mind az illegális bevándorlókra vonatkozó szabályozást, aminek hatására megnőtt a kitoloncolások száma (2 millió főt érintett).

A 2001. szeptember 11-i támadás a bevándorlási szabályokra is hatással volt, aminek nyomán számos bevándorlási törvényjavaslat született (2005-ben, 2006-ban, 2007-ben).

Az illegális bevándorlók jogi helyzetének rendezése az Obama kormányzat alatt is visszatérő kérdés volt. Az elnök által 2012-ben elindított program előzménye egy először 2001-ben benyújtott törvényjavaslat, amely DREAM Act¹⁰ néven vált ismertté. A DREAM Act-et azóta többször is benyújtották a Szenátus elé, de minden alkalommal megbukott.

A DREAM Act első változatának előterjesztője Louis Guterrez demokrata párti kongresszusi képviselő volt 2001 áprilisában.¹¹ Egy hónappal később egy másik, a Guterrez-féle javaslatnál szűkebb körű megoldást javasoló változatot nyújtottak be.¹² Végül 2001 augusztusában egy harmadik változatot terjesztettek elő, ezúttal a Szenátusban (indítványozója

Orrin Hatch, republikánus szenátor volt) [„Development, Relief, and Education for Alien Minors Act” (DREAM Act) S. 1291].

A következő években többször is benyújtásra került DREAM Act néven a törvényjavaslat, mind a Kongresszusban, mind a Szenátusban. 2007-ben három republikánus szenátor vállalta képviselni a DREAM Act ügyét (Richard Durbin, Charles Hagel, Richard Lugar), de a republikánus szenátus leszavazta az indítványt azzal, hogy 2008-ra halasztják a döntést a törvényjavaslatról. A legtöbb szenátor annak a félelmének adott hangot, hogy a DREAM Act valójában amnesztiát jelentene az illegálisan az USA-ban tartózkodók számára és csak egy átfogó migrációs reform részeként volna elfogadható.

2009-ben 7 szenátor (3 republikánus, 4 demokrata és egy független) valamint egy képviselő együttesen nyújtotta be újra a DREAM Act-et, aminek tárgyalása és átdolgozása 2010 szeptemberéig tartott, akkor leszavazták. Két szenátor ismét előterjesztette, de újból leszavazták. 2010 novemberében Obama elnök és vezető demokrata párti képviselők a Kongresszus elé terjesztették a DREAM ACT -et, melyet a testület 2010 decemberében szavazott meg. A Szenátus ezúttal is leszavazta.

2011-ben a szenátus demokrata többséget vezető szenátora nyújtotta be újra a DREAM Act-et, Obama elnök maga is a törvényjavaslat támogatójaként nyilatkozott. Azonban számos, a törvényjavaslatot korábban támogató republikánus szenátor megvonta a támogatását. Bár a Szenátusban ismét megbukott a törvényjavaslat, Kalifornia állam elfogadta a DREAM Act-et, mint tagállami törvényt.

Mindez idő alatt a DREAM Act napirenden tartása mellett tagállami szinten is történtek lépések az illegális tartózkodás szabályozására. Ezek közül a legjelentősebb az a törvény volt, amelyet Jan Brewer, Arizona állam republikánus kormányzója 2010 áprilisában írt alá.¹³ Ez a tagállami törvény a szövetségi szabályozáshoz képest szigorúbban rendelte büntetni az illegális tartózkodást, bűncselekménnyé (vétségge – misdemeanor) minősítve azt. A törvény 2010 júliusában lépett hatályba. A törvény alkotmányosságát azonnal megkérdőjelezték, többek között a szövetségi igazságügyi kormányzat is. A SC 2012 júniusában hozott döntésében bírálta el¹⁴. A SC a törvény négy rendelkezéséből hármat alkotmányosságtól minősített, elsősorban a „szupremácia klauzula” sérel-

⁹ *United States v. Bhagat Singh Thind* [261 U. S. 204]

¹⁰ Development, Relief, and Education for Alien Minors (DREAM) Act.

¹¹ „Immigrant Children’s Educational Advancement and Dropout Prevention Act of 2001” H. R. 1582.

¹² „Student Adjustment Act of 2001”, H. R. 1918

¹³ Arizona SB 1070 (Support Our Law Enforcement and Safe Neighborhoods Act)

¹⁴ *Arizona v. United States*, 11-182, 567. U.S.(2012)

mére tekintettel. Ennek lényege a szövetségi jogalkotás védelme a tagállami joggal szemben.

Ilyen előzmények után jelentette be az illegális bevándorlók gyermekeinek jogi helyzetét érintő DACA¹⁵ programot Obama elnök 2012 júniusában – az *Arizona v. United States* döntés meghozatala előtt 10 nappal –, mintegy a DREAM Act „utódaként”. A DACA alapján az érintettek állampolgárságot ugyan nem szerezhettek, de illegális (nem dokumentált) bevándorlói státusz helyett legális bevándorlói státuszt kaphatnak az ezzel járó bizonyos jogokkal és kötelezettségekkel, így főként munkavállalási jogot kaphatnak. Az érintett jogalanyok köre olyan fiatalokból áll, akik 2007. előtt, 16 éven alulként érkeztek az Egyesült Államokba. A számítások szerint ez 1,7 millió embert jelentett. „*This change in the Obama Administration’s enforcement policy temporarily defers deportations from the U.S. for eligible undocumented youth and young adults, and grants them access to renewable two-year work permits and Social Security Numbers.*”¹⁶

2012 és 2014 között valamivel több, mint félmillió fiatal felnőttkorú vehetett részt a programban és kapott támogatást. A program jobb álláslehetőséget (vagy egyáltalán álláslehetőséget) teremtett az érintettek számára. Ennek több komponense volt: munkavállalási engedélyt kaphattak, szerezhettek jogosítványt, szakmai gyakorlatot a felsőoktatási tanulmányok befejezése után, legálisan nyithattak bankszámlát és szerezhettek hitelkártyát, egészségbiztosítást is tudtak kötni. Mivel azonban a DACA nem teremt lehetőséget a tartózkodás legalizálására sok kritika érte a programot. Főleg amiatt, mert a DACA feltétele az illegálisan az USA-ban tartózkodók regisztrálása, ez egyúttal meg is könnyít(het)i a hatóságok számára az ilyen személyek megtalálását és kitoloncolását.

A bevándorlási hivatal [USCIS, *US Citizenship and Immigration Services*] egy hónappal később kezdte meg a program végrehajtását. Ezzel egy időben Jan Brewer, az arizonai kormányzó, utasítást („*executive order*”-t) adott ki arról, hogy a DACA programba bevett fiatalok részére nem bocsátható ki jogosítvány és nem részesülhetnek jóléti juttatásban. Ezt követően az ICE (*Immigration and Customs Enforcement*) hivatalnokai pert indítottak Janet Napolitano, a belbiztonságért felelős államtitkár ellen, mivel szerintük a kormányzati program végrehajtása törvénytársításra és a kötelezettségeik megsértésére köteleznék őket.

2013-ban a „8-ak Bandája” („Gang of 8”) – egy részben demokrata, részben republikánus szenátorokból álló csoport – migrációs reformjavaslaton kezdett dolgozni. A törvényjavaslat meggyőző többséggel (a szükséges 60 szenátorhoz képest 68 szenátor támogatásával) került elfogadásra a Szenátusban.¹⁷ A Képviselőház azonban a mai napig nem döntött a törvényről.

A bevándorlási reform így módon történt megfeneklése után 2014. november 20-án, Obama elnök a Fehér Házban mondott beszédével indította el a „*deferred action*” („halasztott intézkedés”) programot (ún. kiterjesztett DACA, valamint DAPA), amelynek lényege, hogy az egyébként illegálisan az Egyesült Államokban tartózkodó bevándorlók – részben olyan fiatalok, akik 2010 előtt érkeztek az USA-ba és nem töltötték be 31. életévüket, és részben olyan szülők, akik 2010 óta az USA-ban élnek és gyermekük amerikai állampolgár vagy állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezik – legálisan vállalhatnának munkát és egyéb jogosultságokban részesülhetnek, annak bizonyos jogi következményeivel (pl. adófizetés). Az elnöki intézkedés [pontosabban az ennek alapján készült 2014 DHS Directive] tartalma szerint arra vonatkozott, hogy a hatóságok éljenek diszkrecionális jogukkal a bevándorlási ügyekben tett vádhatósági eljárásokban és a döntések végrehajtása során. Az elnök ezzel arra hatalmazta fel a DHS-t, hogy azon bevándorlók esetében, akik nem jelentenek veszélyt az Egyesült Államokra, akár három évre elhalasszák kitoloncolásukat, mindaddig, amíg a Kongresszus nem hoz végső döntést a bevándorlás átfogó reformjáról.

Az elnöki intézkedés bejelentése után egy hónappal, 2014. december 16-án Arthur J. Schwab, szövetségi bíró (Nyugat-Pennsylvania, US District Court for the Western District of Pennsylvania) egy honduras-i illegális bevándorló ügyében, akit korábban már kitoloncoltak az Egyesült Államokból, megállapította az elnöki intézkedés (*executive action*) alkotmányellenességét.²⁰

Egy arizonai seriff, Joe Arpaio is keresetet indított az elnöki intézkedéssel szemben Washingtonban, ám keresetét elutasította a bíróság, mivel nem volt perlési joga (nem történt jogsérelem vele szemben). [*Arpaio v. Obama, et al.*, No 14-5325, Aug. 14, 2015.]

¹⁵ Deferred Action for Childhood Arrivals (DACA)

¹⁶ http://www.immigrationpolicy.org/sites/default/files/docs/two_years_and_counting_assessing_the_growing_power_of_daca_final.pdf

¹⁷ Border Security, Economic Opportunity and Immigration Modernization Act of 2013

¹⁸ Deferred Action for Parents of Americans and Lawful Permanent Residents (DAPA)

¹⁹ 2014. november 20-i Memorandum, amelyet a DHS akkori vezetője, Jeh Johnson bocsátott ki.

²⁰ *United States v. Juarez-Escobar*, 14-0180, WD Penn. Dec. 16, 2014.

AZ ELNÖKI DÖNTÉSEL SZEMBEN FELVETETT JOGI PROBLÉMÁK

2014. december 4-én 17 tagállam (ez a szám később 26-ra nőtt) indított az elnöki intézkedéssel szemben pert. Az *executive order*-rel [vagyis a 2014 DHS Directive-vel²¹] szemben számos kifogást fogalmaztak meg.

Kifogásolták, hogy az elnöki intézkedés sérti az amerikai Alkotmány II. cikk 3. bekezdését, a „*Take Care*” klauzulát, aminek értelmében az elnök a törvények hű végrehajtására köteles. Ugyanis a vádhatósági mérlegelési jogot („*prosecutorial discretion*”) ezekben az ügyekben (ti. kitoloncolják-e az illegális bevándorlót vagy sem) nem alkalmazhatja a kormányzat, mivel annak csak büntetőeljárásban lehet helye. A bevándorlási ügyek civil természetű, de legalábbis nem büntetőjogi ügyek. Ezen felül különbséget kell tenni a vádhatósági mérlegelési jog egyedi ügyben való alkalmazhatósága és az írott jog felfüggesztése (kitoloncolási kötelezettség a bevándorlási törvény alapján) között. Mivel az elnöki intézkedés tartalmában a bevándorlási törvény szerinti kötelező kitoloncolás helyett annak mérlegelés alapján történő gyakorlását szorgalmazta az intézkedésben [2014 DHS Directive] meghatározott szempontok alapján, ezért az valójában a törvény kötelező szabályával ellentétes irányú.

A másik kifogás egy eljárási kérdést vetett fel: eszerint az elnöki intézkedés nem felelt meg a közigazgatási eljárási törvény (Administrative Procedure Act of 1946, APA) észrevételezési („*notice-and-comment*”) követelményének.

Érvelésük szerint a még kialakulóban lévő gyakorlat hiányosságait az illegális bevándorlók ki tudják használni és akár a választásokon is regisztráltatni tudják magukat.

A kormányzat szerint az elnöki intézkedés jogszerűen irányult vádhatósági mérlegelésre (*prosecutorial discretion*), ezzel szemben viszont a keresetindítóknak nincs jogalapjuk a perlésre, ugyanis nem érte őket jogsérelem.

A BÍRÓSÁGOK DÖNTÉSEI

A keresetindító tagállamok ideiglenes intézkedést („*preliminary injunction*”) kértek az elnöki intézkedéssel szemben. Erről a kérelemről 2015. február 16-án Andrew S. Hanen

bíró döntött, és a kérelemnek – 120 oldalas döntésében²² – helyt adva ideiglenes intézkedést adott ki a DAPA és a kiterjesztett DACA [a 2014 DHS Directive] végrehajtása ellen: vagyis leállította az elnöki intézkedés szerinti mérlegelési szempontok alkalmazását. Megállapította, hogy Texas államnak van keresetindítási joga. Texas állam ugyanis jogsérelemet szenvedett amiatt, hogy a DAPA és a kiterjesztett DACA alapján jelentősen megnövekszik majd a járművezetői jogosítványra jogosultak száma. Ez mind az eljárások számát, mind a tagállam költségeit megnöveli. Ugyanakkor nem tekintette ebben az értelemben keresetindítási alpnak azt, hogy a DAPA alapján közvetett költségei lesznek a tagállamoknak az oktatás és az egészségbiztosítás terén. Mint ahogy azt sem vette figyelembe, hogy a DAPA és a kiterjesztett DACA alapján megnő egyúttal – a munkavállalás legalizálásának köszönhetően – a tagállamok adóbevétele is: vagyis a felmerülő költségek mellett bevétel-növekedésre is számíthatnak a tagállamok. Amellett is érvelt, hogy az elnöki intézkedés valójában általános végrehajtási norma („*substantive rule*”), ezért azt az érdekeltekkel egyeztetni kellett volna, akiknek ebben az egyeztetésben jogukban állt volna véleményt nyilvánítani, illetve pro és kontra fellépni az aktus meghozatalával összefüggésben. Ezt többek között arra alapozta, hogy maga az elnök is a fennálló joggyakorlat jelentős megváltozásának („*a change in policy that have a significant effect*”) minősítette a DAPA és a kiterjesztett DACA bevezetését.

Az elsőfokú bíróság tehát alapvetően az elnöki intézkedés formális alkotmányossága felől közelítette meg a problémát, s elsősorban azt vitatta, hogy az elnöki intézkedés jogi minősége hogyan értékelendő. Abban a kérdésben azonban nem nyilvánult meg – pontosabban ezt nem is tekintette a kereset tárgyának – hogy az elnöki hatalom, mint a törvény végrehajtására irányuló kötelezettség miként érvényesült az ügyben.

Ugyanakkor 2015 áprilisában kibocsátott végzésében²³, amelynek tárgya a kormányzat kivételes korlátozási kérelme volt (a kormányzat azt kérte, hogy a februári végzésével elrendelt ideiglenes intézkedés alkalmazását csak Texasra korlátozza) kitért az elnöki hatalommal kapcsolatos egyes rész kérdésekre is.²⁴ Kifejtette, hogy az elnöki intézkedés – figyelemmel az elnök 2015. március 19-i interjújában elhangzottakra – megváltoztatta a fennálló jogot, ellentétes a be-

²¹ Id. 15. sz. jegyzetet.

²² State of Texas et al. v. United States of America, in the U.S. District Court for the Southern District of Texas, Brownsville Division, Case 1:14-cv-00254, ORDER, Doc. 145 02/16/15., Civil No. B-14-254.

²³ State of Texas et al. v. United States of America, in the U.S. District Court for the Southern District of Texas, Brownsville Division, Case 1:14-cv-00254, Memorandum Opinion and Order Doc. 225 04/17/15., Civil No. B-14-254.

²⁴ Ez azért figyelemreméltó, mert a kormányzat kérelmének ez nem volt tárgya, a bíró mintegy magától vonta be vizsgálata körébe az elnök egyik interjújára reflektálva e kérdéskör elemzését. Eljárásjogilag némiképp vitatható.

vándorlási törvénnyel, s valójában a jogsértőket jutalmazza. Bár nem mondta ki kifejezetten, de utalt ezzel arra, hogy az elnöki intézkedéssel a „Take Care” klauzulát sértette meg a végrehajtó hatalom.

A kormányzat fellebbezését a *US Federal Court of Appeals for the Fifth Circuit* tárgyalta. Elsőként elutasította a kormányzatnak az ideiglenes intézkedés azonnali leállítására irányuló kérelmét majd 2015. november 9-én hozott döntésével²⁵ az ideiglenes intézkedés fenntartásáról döntött.

A háromtagú bíróság két tagja – Jerry Edwin Smith és Jennifer Walker Elrod bírók – egyetértettek a texasi bírósággal a jogosítványok költségvonzatára tekintettel, és hogy Obama elnöki intézkedése sértette a közigazgatási eljárási törvény (APA) rendeletalkotásra vonatkozó szabályait. A többségi álláspont szerint a bevándorlási és állampolgársági törvény (*Immigration and Nationality Act, INA*) nem ad egyértelmű felhatalmazást a „halasztott intézkedésre” (*deferred action*). A kisebbségben maradt Carolyn Dineen King szerint a tagállamnak nem volt perlési joga, mivel az ügyben ügyészi mérlegelésnek van helye. A mérlegelési jogra tekintettel úgy vélte a kérdés nem is jogi kérdés (bíróság által nem vizsgálható), és így a texasi bíróság ideiglenes intézkedése nem igazolható.

A fellebbviteli bíróság döntését a kormányzat támatta meg a SC előtt. A SC az ügy érdemi tárgyalásáról döntött 2016 januárjában. 2016 februárjában elhunyt Antonin Scalia, s mivel – az elnökválasztási kampányra tekintettel – nem jelöltek helyére új főbíró, a SC létszáma 8 főre csökkent. Ez a helyzet kihatott az itt tárgyalt *United States v. Texas* ügyre is: a bíróság 4-4-es döntésre jutott, vagyis nem tudott érdemi – többséget élvező – döntést hozni. A SC 2016. június 23-án hozott 4-4-es döntése azt jelentette, hogy az ügyben támadott DAPA és kiterjesztett DACA végrehajtását megtiltó ideiglenes intézkedés fennmaradt.

Ugyanakkor lényeges elem volt a SC eljárásában, hogy a keresetben ugyan csak három kérdést fogalmaztak meg a felek: 1. van-e perlési joga a tagállamoknak olyan ügyben, amelyben mérlegelési jogot élveznek, 2. vajon az iránymutatás [„Guidance”, a 2014 DHS Directive-ről van szó] ellentétes-e a fennálló joggal, és 3. vajon az iránymutatás az APA notice-and-comment követelménye alá tartozik-e.²⁶

A SC azonban a felek által a fellebbezésükben meg nem fogalmazott kérdés megválaszolását is bevonta az ügybe a 2016. januárjában szóbeli meghallgatás alapján: vajon az iránymutatás sérti-e a „Take Care” klauzulát az alkotmányban.²⁷ Maga a tény, hogy a SC – igencsak szokatlan eszközzel élve – fontosnak érezte ennek a kérdéskörnek a megtárgyalását is, arra utal, hogy az ügyben az elnöki hatalom terjedelmére vonatkozó gyakorlatát illetően is új elemet vélte felfedezni.

Miután az időközben 8 főre csökkent létszámú SC nem tudott dönteni, ez egyúttal azt is jelentette, hogy a „Take Care” klauzula vonatkozásában az elsőfokon eljáró texasi bíróság – az egyetlen, amely ha csak közvetetten is megnyilvánult az elnöki hatalomgyakorlás kérdésében – álláspontja maradt az egyedüli iránymutatás. Az pedig a „gyenge elnök” doktrína további megerősítése mellett tette le a voksát.

UTÓSZÓ

A SC az ügy újbóli tárgyalását kezdeményezte 2016 júliusában, tekintettel a bíróság létszámhiányból fakadó megosztottságára és az ügy fajsúlyára. Ezen túlmenően az ügy érdemében további döntések születnek majd, hiszen a jelen eljárás tárgya a DAPA és kiterjesztett DACA alkalmazásának ideiglenes megtiltása volt a per idejére. Miután a SC egy helye megüresedett Antonin Scalia halálával, Obama elnök számára megnyílt a lehetőség, hogy újabb bíróra tegyen javaslatot. A jelölt elfogadására jogosult Szenátus bejelentette: Obama egyik jelöltjét sem fogja meghallgatni. Ezek szerint 2017. január 20 előtt nem várható szenátusi meghallgatás. Később – 2016. márciusában Obama elnök a republikánusok által is széles körben támogatott Merrick Garland-ra tett javaslatot, aminek hatására a jelölt meghallgatását végző szenátusi bizottság visszavonta azt az álláspontját, hogy Obama jelöltjét nem hallgatják meg. Merrick Garland jelenleg szenátusi meghallgatására vár – s ha meghallgatása sikeres lesz, a SC létszáma ismét 9 főre emelkedik. Ebben az esetben a SC teljes létszámmal dönthetne a *United States v. Texas* ügy újbóli megtárgyalásáról, és precedens értékű döntéssel foglalhatna állást az elnöki hatalom kérdésében. ●

²⁵ *State of Texas et al. v. United States of America et al.*, in the United States Court of Appeals for the Fifth Circuit. Case: 15-40238,

²⁶ 1. Whether a State that voluntarily provides a subsidy to all aliens with deferred action has Article III standing and a justiciable cause of action under the Administrative Procedure Act (APA), 5 U.S.C. 500 et seq., to challenge the Guidance because it will lead to more aliens having deferred action.

2. Whether the Guidance is arbitrary and capricious or otherwise not in accordance with law.

3. Whether the Guidance was subject to the APA's notice-and-comment procedures.

²⁷ IN ADDITION TO THE QUESTIONS PRESENTED BY THE PETITION, THE PARTIES ARE DIRECTED TO BRIEF AND ARGUE THE FOLLOWING QUESTION: “WHETHER THE GUIDANCE VIOLATES THE TAKE CARE CLAUSE OF THE CONSTITUTION, ART. II, §3.”

TÉREY VILMOS

Megrendezett bizalmi szavazások

Megszoktuk már, hogy a bizalmi szavazást és a bizalmatlansági indítványt egy helyen találjuk az alkotmányban, szorosán kapcsolódva a kormány parlamenti felelősségének szabályaihoz.¹ Tartalmát tekintve azonban e két eszköz jelentősen különbözik egymástól. Az Országgyűlésben bizalmi szavazást a miniszterelnök indítványozhat (nem pedig a parlament).² A kormányfő indítványa arra irányul, hogy a parlament támogatásáról biztosítsa őt (és rajta keresztül a kormányt); a miniszterelnök bizalmatlanság kifejezésére irányuló indítványt tehát formálisan nem terjeszthet elő. A bizalmi szavazás ennél fogva – a bizalmatlansági indítványtól eltérően – alapvetően nem a kormányfő (illetve kormánya) felelősségének érvényesítésére szolgáló parlamenti jogosítvány, hanem eszköz a miniszterelnök kezében az ingadozó parlamenti többség megregulálására.³ A bizalmi szavazás kezdeményezésével ugyanis a parlamentet (a parlamenti többséget) „kényszeríti” nyílt színvállásra a kormány támogatását illetően.

A megindított bizalmi szavazás szolgálhat mindazonáltal a kormány parlamenti felelősségének érvényesítésére (is): sikertelen kezdeményezés esetén, amennyiben a szavazáson a kormányfő indítványát a többség nem támogatja, meneszteni tudja a kormányfőt (és kormányát).⁴ Ezekben az esetekben sem feltétlenül lehet azt állítani, hogy a leszavazott indítvány a kormány parlamenti felelősségének érvényesítésével volna egyenlő. Németországban többször is előfordult, hogy a szövetségi kormány vezetője tudatosan kezdeményezett bizalmi szavazást annak érdekében, hogy indítványát leszavazzák, s így el tudja érni az államfőnél az alsóház feloszlását és új parlamenti választások megtartását. 1949 után három esetben is leszavazták a szövetségi kancellár (Willy Brandt 1972. szeptember 22-én, Helmut Kohl 1982. december 13-án, illetve Gerhard Schröder 2005. július 1-jén

kezdeményezett) bizalmi szavazásra irányuló indítványát. A háromból az utóbbi két esetben a kormányfői kezdeményezés előre kinyilvánított célja a parlament feloszlata és az új parlamenti választások megtartása volt.

Németországban a parlament feloszlására irányuló bizalmi szavazások rendszerint éles (szakmai) vitákat váltottak ki, s ezek végső soron a stabil kormányzás, a parlamentáris rendszer működésének biztosításáról szóltak.⁵ Tudvalevő, hogy az 1949-es német alaptörvény által rendszeresített parlamentáris kormányforma erősebb védelemben kívánta részesíteni a kormány stabilitását a weimari alkotmánynál). Erre utal többek között az is, hogy az 1949-es német alaptörvény – a korábbi alkotmányoktól eltérően⁶ – már nem engedi meg, hogy az államfő saját belátása szerint szabadon feloszlassa a parlamentet (nehogy szükségtelenül interregnumot idézzen elő). A parlament feloszlását tehát szigorú korlátokhoz kötötték (a parlament önfeloszlását pedig eleve nem is tették lehetővé). A kormányfő által kezdeményezett, a parlament feloszlására irányuló bizalmi szavazásokkal kapcsolatban aggodalomra adott okot, hogy a stabil kormányzás biztosítására hivatott szigorú szabályok válhatnak megkerülhetőekké.

Érdekessége a német rendszernek, hogy a parlament feloszlásáról és az új parlamenti választások kiírásáról szóló államfői döntés jogszerűsége vitatható bíróság, mégpedig a Szövetségi Alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*) előtt. A Szövetségi Alkotmánybíróság bármelyik parlamenti képviselő indítványára köteles egy különleges, az alkotmányos szervek közötti jogviták megítélésére szolgáló eljárásban (*Organstreitverfahren*) felülvizsgálni, hogy az adott államfői döntést kiváltó kormányfői kezdeményezés sérti-e az indítványozót a parlamenti képviselői jogállásával összefüggésben.

A parlament feloszlására irányuló bizalmi szavazások

¹ Alaptörvény 21. cikk; Alkotmány 39/A. §

² Bizalmi szavazást az Alaptörvény 21. cikk (3)-(4) bekezdése szerint a miniszterelnök kezdeményezhet. A bizalmi szavazás Ádám szerint „megmérettetési lehetőség”. Lásd ÁDÁM Antal: A kormányzati szervek alkotmányi szabályozásáról. Magyar Jog, 1995. 133. o. Hasonló állásponton: PETRÉTEI József: Magyar alkotmányjog II. Államszervezet. Budapest, Pécs: Dialóg Campus, 2005. 124. o.; VINCZE Attila: „Kabinet-kérdés.” A Kormány lemondási kötelezettsége a bizalom megvonása esetén. Magyar Jog, 2004. 341. o.; KÜPPER, Herbert: Das parlamentarische Misstrauen gegenüber der Regierung — die deutsche Verfassungspraxis und § 39/A ungarischer Verfassung. Jura, 2006/1. 65. o.

³ KÜPPER, 2. lj., 67. o.; SÁRI János: A Kormány. in: KUKORELLI István (szerk.): Alkotmánytan I. Budapest, Osiris, 2007. 429. o.; „Measuring the parliamentary support through votes of confidence has developed with a different aim and form from the motions of censure in parliamentary law, so that in practice, it mainly does not function as the enforcement of political responsibility but as »governance-technical« means.” ZS. VARGA, András — PATYI, András — SCHANDA, Balázs (szerk.): The Basic (Fundamental) Law of Hungary. A Commentary of the New Hungarian Constitution. Dublin, Clarus Press, 2015.

⁴ E vonatkozásban helyeseltető Franczel Richárd állítása: „A kormány(fő) parlament előtti felelősségének kérdésköréhez szervesen hozzátartozik a (...) bizalmi szavazás intézménye”. Franczel Richárd: Nyugati mintaországok miniszterelnöki intézményei. (http://uni-nke.hu/uploads/media_items/ppb-2015-1bel-5589.original.pdf) 72. o.

⁵ Az alkotmányjogi vitában végül mindig a Szövetségi Alkotmánybíróság (*Bundesverfassungsgericht*) mondta ki a döntő szót (BVerfGE 62, 1.; 114, 121.). A bizalmi szavazás e sajátos formájának a megnevezése is a Szövetségi Alkotmánybíróság határozatában jelenik meg: „die auf Auflösung des Bundestages gerichtete Vertrauensfrage”. Lásd: BVerfGE 114, 121.

⁶ Ellentétben az 1849-es paulskirchi, illetve az 1871-es birodalmi alkotmánnyal, de főként a weimari alkotmány 25. cikkével, amely a birodalmi elnöknek szabad parlament-feloszlási jogot biztosított.

nyomán az államfői döntést támadó képviselői indítványokat a Szövetségi Alkotmánybíróság mindkét esetben elutasította. Szokatlanul gyorsan, egy hónapon belül, a parlament feloszlása után, de még az új parlamenti választások megtartása előtt hozott mindkét ügyben ítéletet a bíróság. A sebes ütemben előrehaladó politikai folyamatok kapcsán a bíróságnak nyilván igazodnia kellett a politikai valósághoz (az új parlamenti választások megtartását aligha tudta volna megakadályozni).⁷ Mindezt figyelembe véve nem meglepő a bíróságnak az indítványokra adott elutasító válasza, ami persze egyik esetben sem volt egyhangú döntés. Érvelésében a bíróság leszögezi, hogy az Alaptörvény a bizalmi szavazás intézményén keresztül is azt biztosítja, hogy legyen működőképes kormány. Ennélfogva a parlament feloszlására irányuló bizalmi szavazás indítványozását csak akkor tartja jogszerűnek, ha működésképtelenné vált a parlamentáris rendszerben gyökerező kormány. A működőképesség megítélését a bíróság politikai kérdésnek tartja: attól függ, hogy a kormány milyen célokat követ, s a parlament részéről milyen ellenállásba ütközik, illetve milyen ellenállással kell számolnia. Majd hozzászól ehhez, hogy a működőképesség megítélése jelentős mértékben személyes értékeléstől függ, s alapvetően prognózis-jellegű. Így azt, hogy konkrétan nem került, illetve máskor sem kerüljön sor meggondolatlanul a parlament feloszlására, a bíróság nem tartalmi szempontokhoz mérten, hanem a döntéshozatalban résztvevő közjogi intézmények számát figyelembe véve tartja biztosítottnak: kormányfő, parlament és államfő külön-külön, szabad politikai mérlegelés alapján megakaszthatja a folyamatot (annak megindítását), a parlament feloszlását. Ezt figyelembe véve hagyatkozhatunk utólag – a bíróság szerint – arra, hogy a kezdeményezés indokát adó feltételezés valóban megalapozott volt, vagyis a parlament feloszlását valóban megelőzte a kormány működésképtelenné válása.

Támadhatnak kétségeink az érvelés meggyőző erejét illetően, de ha hozzágondoljuk ehhez még azt is, hogy a parlament feloszlására kizárólag az új parlamenti választások kiírásával együtt kerülhet sor, akkor nem csupán az említett három közjogi intézmény ellenállását, valamint az államfői döntést felülvizsgáló Szövetségi Alkotmánybíróság ellenállását kell a kezdeményezés kapcsán tekintetbe venni, hanem a választóknak a kezdeményező személyét illető kiszámíthatatlan ítéletét is. Ez biztosabban garantálhatja a parlament feloszlására irányuló bizalmi szavazás megfontolt kezdeményezését. A választóktól való félelem inkább visszariaszthatja a kezdeményezőt a parlament feloszlására irányuló folyamat beindításától, mint akár a többi közjogi intézmény ellenállása együttvéve. A gyakorlat, legalábbis Gerhard Schröder kezdeményezése kapcsán, erre engedhet következtetni.

E rövid elemzést azzal zárjuk, hogy a vonatkozó magyar alkotmányi normákat szemlélve aligha kell bármikor is tartanunk attól, hogy a fentiekben vázlatosan bemutatott német példákhoz hasonlóan, pusztán a parlament feloszlása és az új parlamenti választások kiírása céljából bármikor is bizalmi szavazást kezdeményezzenek Magyarországon. Miután az Alaptörvény 3. cikk (2) bekezdése alapján az Országgyűlés saját maga is kimondhatja a feloszlását, nincs ok bűvészkedni a feloszlásra irányuló bizalmi szavazással.⁸ A parlamenti önfeloszlás lehetőségekkel kapcsolatban aggasztó, hogy önmagában az ezt megengedő rendelkezés a mindenkori kormány stabilitására nézve felbecsülhetetlen veszélyt hordoz magában. A törvényhozás parlament által történő feloszlását lehetővé tevő, illetve további feloszlására vonatkozó előírások [Alaptörvény 3. cikk (3) bekezdése] átgondolatlan választási szabályokkal párosulva, az 1949-es német Alaptörvénytől eltérően nem azt bizonyítják, hogy a kormányzás folyamatos, működőképes és felelős legyen. ●

⁷ „Der Prozess in Karlsruhe zeigte, wo das Gericht an seine Grenzen stößt. Es hätte die Macht, hat aber nicht die Kraft, einen fahrenden Zug anzuhalten.” Rolf Lamprecht: Das Bundesverfassungsgericht. Geschichte und Entwicklung. Bonn, 2011. 173. o.

⁸ Valódi célját, a parlament feloszlását az utóbbi kezdeményezés is elérte, azonban a bizalmi szavazást követően tartott parlamenti választás eredményeként csökkent Gerhard Schröder korábbi támogatottsága, és — ugyan a szociáldemokraták nagykoalícióban 2005 után is kormányon maradtak — a kancellári széket át kellett engednie Angela Merkelnek.

⁹ Az 1990 után kezdeményezett (Gyurcsány Ferenc, 2006) és megtartott egyetlen bizalmi szavazás példájából is arra következtethetünk, hogy nálunk ez az intézmény nem más, mint a parlamenti kormánytöbbség teátrális bemutatására szolgáló kormányfői eszköz.

SZENTPÉTERI NAGY RICHARD

A kormányformavita karakterológiája

A kormányformákról folytatott – érdekesnek tartható – világméretű tudományos diskurzusnak van egy különös jellegzetessége. Ez a sajátosság abban áll, hogy a vita a „melyik a jobb?” kérdésre is igyekszik választ találni. Ez a különlegesség azonban a kelleténél nem sokkal több szubjektivitást visz a vitába, nem sérti látványosan a tudomány objektivitását, és nem válik visszavonhatatlanul normatív tartalmúvá a tudományoktól elvárt leíró jelleg részbeni feladásával, de kétségtelen, hogy a vita bizonyos fokig elmozdult az alkotmány-jog-tudomány és a politikatudomány más területeken megszokott szikárságától.

Ezt a jellegzetességet már csak az a tény is erősíti, hogy a diskurzusban részt vevő – elsősorban politikatudós – felek sok esetben láthatóan nem kívánnak elbújni a tudományosság magasztos sáncai mögé, és a tényeket – s a belőlük levonható következtetéseket – tisztelve ugyan, de látványos gesztusokat téve, erős állításokra ragadta magukat, provokatív és a vita szemben álló feleik sok esetben további vitára sarkalló megállapításokat tesznek.

Ennek érzékeltetésére először – fontossága miatt – egyetlen szerző egyetlen tanulmányát ismertetjük tartalmilag, majd a reakciókat vesszük sorra, hogy az egyes kormányrendszerek híveinek érvelési technikájába, beszédmódjába, stílusába és modorába is beleérezzünk, nem szólva azokról az ismeretekről, melyek ezekből és a további idézendő tanulmányokból a kormányformákra és az államfőváltásokra nézve közvetlen módon szerezhetők.

A választott tanulmány természetesen Juan Linz vitaindító, korszaknyitó és megkerülhetetlen esszéje az elnöki rendszerek veszélyeiről, amely angolul a *Journal of Democracy* című rangos folyóiratban jelent meg 1990-ben.¹

Jellemzőnek tartjuk, hogy a magyar politikatudomány

legfontosabb, referált folyóirata, a Politikatudományi Szemle éppen ennek a tanulmánynak a magyar nyelvű közlésével indult meg 1992-ben. A továbbiakban ebből a textusból idézünk, és hivatkozásaink egytől egyig erre a szövegre utalnak vissza.²

A tanulmány fő mondanivalója egyszerűen szólva az, hogy a parlamentarizmus relatíve jobb teljesítményre képes, mint a prezidenciális rendszer.³ Ezt az empirikus megfigyelést az a tudományosan is feldolgozható tény eredményezi, hogy a szerző megállapítása szerint az előbbi szisztéma nemcsak tapasztalatilag, hanem rendszerszerűen jobban működik, mint az utóbbi kormányforma. Ezért leszögezhető, hogy „a parlamentáris demokráciák nagyobb történelmi teljesítménye nem a véletlen műve”.⁴ Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy a parlamentarizmus „inkább elősegíti a demokrácia stabilitását,” mint az elnöki rendszer.⁵ A kijelentést a szerző azzal finomítja, hogy ez a megállapítás „különösen az olyan országokban érvényes, amelyekben mély a politikai megosztottság, és ahol sok politikai párt van.”⁶

A szerzőnek a felütésben kijelentett tétele szerint a világban megfigyelhető tendenciák azt mutatják, hogy a legtöbb ország a demokrácia felé fordul, és ezáltal terjed az „alternatív alkotmányos formák és berendezések iránti érdeklődés”.⁷ Linz állítja, hogy a „megszilárdult demokráciák nagy többsége parlamentáris rendszer, amelyben a végrehajtó hatalmat a törvényhozásbeli többség alkotja”,⁸ és ennek a többségnek a fenntartásától függ a sorsa.

Mindezen meglátásokkal szemben ott van az Egyesült Államok példája, ahol az elnöki rendszert folyamatosan az alkotmányosság kíséri.⁹ A parlamentáris rendszerek legfőbb legitím intézménye állítása szerint a parlament, a „kormányzati hatalom teljes egészében a parlament bizalmától függ.”¹⁰

¹ Vö: Juan J. LINZ: „The Perils of Presidentialism.” *Journal of Democracy* 1/1 (Winter). 1990. 51-69.

² Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 142-159.

³ E megállapítást a későbbiek során szerzők egész sora támasztotta alá, lásd alább.

⁴ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

⁵ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

⁶ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

⁷ Erősödik például Chile, Dél-Korea, Brazília és más országok alkotmányjogászainak és politikusainak érdeklődése a különböző politikai berendezkedések előnyeire. Fő tételének bizonyításaként Linz Spanyolország sikeres átmenetét mutatja fel, ott ugyanis az 1970-es években a francói önkényuralmat a parlamentáris kormányzási mód váltotta fel. Ez a lehetőség lebegett sokáig számos latin-amerikai ország szeme előtt is. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 142.

⁸ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 142.

⁹ Finnország és Franciaország természetesen nem tekinthető tisztán elnöki rendszernek, inkább vegyes vagy „fél-prezidenciális” berendezkedésűnek volt mondható a tanulmány keletkezésének idején. Külön érdekesség, hogy Franciaországban az Ötödik Köztársaság idején is nyitott volt a kérdés. Linz professzor másik példája Chile, ahol közel százötven évig működött alkotmányos alapú elnöki rendszer, amely azonban a demokráciával egyetemben az 1970-es években összeomlott. A szerző megelőzve a túlzott részlejhajlás miatti vádakot, a parlamentáris rendszereket sem tartja tökéletesnek vagy bárhol, bármikor működőképesnek, ezt látszik igazolni Afrika történelme, ahol az etnikai konfliktusok könnyedén megingatták a parlamentáris országokat. Később ezt részben cáfolva India és néhány karibi ország esetét írja le, ahol is egy időszakos parlamenti válság nem hozta magával automatikusan a demokrácia végét. Összehasonlítva a két kormányzati berendezkedést, Linz sorra veszi a rendszerek elemeit, fontosabb jellemzőit. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

¹⁰ Látni lehet, hogy például Németország kancellárja közel elnöki jogkörrel bír, ám ezeket a jogköröket csak a parlament által tudja gyakorolni, nem tud közvetlenül a néphez fordulni. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

Ugyanezt bizonyítja az államfők helyzete, akiket sok esetben a nép közvetlenül választ, ennek ellenére mégsem tudnak „komolyan versenyezni a hatalomért a miniszterelnökkel.”¹¹

Az elnöki rendszer alapvető sajátosságát, és egyben különbözőségét a parlamentáris rendszerektől főként két elem adja: az elnök közvetlenül a nép által való megválasztása, vagyis „egy magasabb szintű legitimációs bázis”¹², valamint hivatali idejének meghatározott időtartama. Az első elem magában hordozza az elnök törvényhozástól való függetlenségét, illetve azt a tényt, hogy ő az állam jelképes feje is. Ez a felállás éles elválasztást eredményez a végrehajtó és a törvényhozó hatalom között. A szerző fontos pontosítása, hogy „egyes elnökök hivatalukat a szavazatoknak kisebb aránya révén szerzik meg, mint sok olyan miniszterelnök, aki kisebbségi kormány élén áll,”¹³ a választók mégis az utóbbi pozíciót tartják gyengébbnek. Ugyanakkor súlyos kérdés, hogy mi történik olyan esetben, ha a törvényhozás többségbe kerül az elnök politikai táborával szemben. Linz ezt a dilemmát nem látja feloldhatónak, hiszen mindkét fél demokratikusan választotta meg, azonos legitimációs bázissal. Megfogalmazása szerint „ez az ellentét mindig lehetséges, és időnként drámaian robbanhat ki.”¹⁴ Az amerikai az egyetlen példa, ahol ez a kérdés megoldott, méghozzá a pártok szokatlanul stabil, diffúz jellege miatt. Linz egyértelműen kivételként említi az Egyesült Államokat, midőn rávilágít, hogy a rendszer a „szociálisan és ideológiailag megosztott országokban általában inkább súlyosbítja, semmint enyhíti”¹⁵ a két hatalmi ág szembenállásának problematikáját.

A hivatali idő kérdése szerinte szintén tartalmaz hátulütőket. A legegyszerűbb probléma, hogy nem beszélhetünk kontinuitásról, így a ciklusokon átívelő programok nehezen vagy szinte egyáltalán nem hajthatók végre. A kérdés érdekes vetülete, hogy a politikai szereplők folyamatosan ezt a kötött időintervallumot láthatják a szemük előtt. Linz az elnök halála nyomán történő utódlás esetével példázza a következ-

ményeket. „Bizonyos esetekben az új elnök képviselhet az elődjétől eltérő politikai irányvonalat – írja –, de az is lehetséges, hogy az elnök helyét hivatali társa, helyettese foglalja el, tekintet nélkül arra, hogy képes-e a végrehajtó hatalom gyakorlására vagy a választók támogatásának megtartására.”¹⁶ A fenti példák az elnöki rendszer tökéletes paradoxonja rajzolódik ki, ugyanis a megválasztás módjával nyilván az egyéni hatalom erősödik, ezzel szemben egy nem várt elnökváltással törvényesen olyan személy kerülhet a pozícióba, akit „a normális választási procedúra soha nem tett volna az állam fejévé.”¹⁷

Ráadásul az elnök hajlamos lehet a „nép” nevében beszélni és cselekedni, ám erre a rousseau-i felfogás szerint kizárólag a részérdekeket is megjelenítő törvényhozásnak lenne létjogosultsága. Egy másik sajátosság az, hogy az elnöki rendszerű alkotmányok alapvető gyanúval élnek a hatalom megtestesítőjével szemben. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az újraválasztás tilalma, vagy a „törvényhozás javaslattevő és jóváhagyó jogköre az elnöki kinevezések felett”.¹⁸

Az elnöki típusú rendszer másik fő veszélye, hogy pozícióba kerülhet olyan személy, akinek az a meggyőződése, miszerint ő „független autoritás, és a néptől kapott megbízatása van, s ez valószínűleg a hatalom és a küldetés tudatával tölti el akkor is, ha a többség, amellyel megválasztották, gyenge. Helyzeténél és szereptudatánál fogva akadékoskodásnak és demoralizálónak fogja találni a politikával szemben óhatatlanul megnyilvánuló ellenkezést.”¹⁹ További ellenérv a korábban többször említett hivatali időnek a merevsége, valamint a zéróösszegű játszma miatt jelentősen megnövelt elnökválasztási feszültség és társadalmi megosztottság. A hátrányokból következnek előnyök is, főként a végrehajtó hatalom nép általi közvetlen választása, és regnálásának kiszámítható időtartama.

A választási szisztémát és a politikai kultúrát elemezve Linz azt állítja, hogy az általános módszer, vagyis hogy az

¹¹ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

¹² A kifejezés kritikáját korábban már megadtuk. Vö: „A parlamentáris államfő.” *Athenaeum Konzervatív Szemle* 2015. 2.

¹³ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 143.

¹⁴ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 144.

¹⁵ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 144.

¹⁶ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 144.

¹⁷ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 145.

¹⁸ Linzben felmerül a kérdés, hogy a stabilitási igény és a személyvel szembeni gyanakvás milyen hatással bír az elnök és politikai ellenfeleinek döntéseire, politikai kultúrájára, retorikájára. E fejtegetésekből azon ismert megállapítás következik, hogy a parlamentáris rendszerek rugalmasak, az elnöki rendszerek pedig merevek. Ez a merevség védelmet nyújt, megóv a bizonytalanságtól, instabilitástól, de bizonyos előre látható események esetén könnyen vezethet válsághoz. A parlamentáris rendszerek a válságokat egy egyszerű miniszterelnök-váltással könnyebben tudják orvosolni. Rendszerváltások idején és konszolidációs időszakokban ez utóbbi berendezkedés kevesebb kockázatot mutat. E megállapítások után a neves tanulmány arra keresi a választ, hogy a két berendezkedési forma közül melyik kínál kedvezőbb feltételeket a demokrácia kialakulásához, konszolidációjához és tartós fenntartásához. Az elnöki rendszer az elnökválasztási szisztéma miatt eleve problematikus. „A győztes mindent visz” elve a játékelmélet (játzsmaelmélet) szabályai alapján csak a legtöbb szavazatot elért jelöltet díjazza, a többit „lenullázza.” Linz elismeri ugyan, hogy parlamenti választások esetén is előfordulhat az abszolút többségnek egyetlen párt általi megszerzése, de a gyakorlatban mégis a koalíciós kényszer vagy az egyszerű többség a gyakoribb. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 145.

¹⁹ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 146.

utolsó két fordulóban csak a legtöbb szavazattal rendelkező jelöltek indulnak, ugyancsak együtt jár a megosztottság elmélyülésével.²⁰ Az elnökválasztási rendszerek értékelése után a szerző az elnök hivatalban töltött idejével foglalkozik.²¹ Linz jól mutatja be, hogy az elnöki tisztség „kettős értelmű: az elnök egyfelől az állam feje és az egész nemzet képviselője, másfelől egy tisztán pártpolitikai álláspont megjelenítője.”²² Így aztán míg az elnök egyfajta „olimpuszi hatalmasság”, a parlamentáris rendszerek miniszterelnöke csak egyetlen személy a kormány padsoraiban, ráadásul ugyanúgy a parlament tagja, akárcsak miniszterei.²³ Ezzel szemben a prezidenciális rendszer elnökének független kormánya van, és a törvényhozást is a maga szabta feltételek szerint veszi számba.²⁴

A továbbiakban Juan J. Linz leszögezi, hogy minden rendszer kettős demokratikus legitimitáción alapul. Ezen azt kell érteni, hogy örök és feloldhatatlan vita van arról, vajon a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalom tekintheti-e magát a népválódó képviselőjének. A gyakorlat számos megoldást nyújt. Abban az esetben, ha egy országban nagyok a regionális különbségek, „valószínű, hogy a törvényhozás politikai és szociális nézetei különbözni fognak az elnöknek és támogatóinak az álláspontjától.”²⁵

Az elemzés ebben a tárgykorban több ponton is a parlamentáris rendszerekkel összehasonlítva magyaráz, kiemelve,

hogy a legtöbb kutató úgy állítja be a végrehajtó hatalom stabilitását, mintha az a parlamentáris rendszerekben kevésbé érvényesülne. A negatív történelmi példák, köztük a weimari Németország, Olaszország és Portugália esetei inkább csak kivételek voltak, ugyanis – Linz érvei szerint – „a változékonyság felületes ábrázolásával elfedik a pártoknak a hatalomban való folyamatos részvételét, a koalíciók sok erőpróbát kiálló jellegét, és azt a módot, ahogyan a pártvezérek és a legfontosabb miniszterek átvészelnék kormányválságokat, anélkül, hogy feladnák pozíciójukat.”²⁶ A parlamentáris rendszerek tehát éppen felületi instabilitásuk okán tudják elkerülni a mélyebb válságokat.

Az elnöki utódlás kérdése ma már a legtöbb prezidenciális országban alkotmányi szinten próbálja kivédeni a demokratikus legitimitáció problémáját, midőn előírja, hogy „az elnököt és az alelnököt együtt kell jelölni, s az elnökválasztásnál megtiltják a különböző listákra történő szavazást.”²⁷ A prezident túlzott és szinte korlátlan hatalma miatt azonban a megszabott idő és az újráválaszthatóság tilalma végső soron az elnöki alkotmányok erényének tekinthető, ennek hiánya könnyen diktatúra kialakulását eredményezheti.²⁸

De hiszen éppen erről van szó. A cikk lezárásaként kiderül, hogy bár az elnöki rendszer kevésbé alkalmas a demok-

²⁰ Ugyanakkor „ahol a szavazók túlnyomó része centrista, egyetért a szélsőségek kizárásában, és a jobb- és baloldali jelöltektől egyaránt azt várja, hogy csak egy nagyobb, mérsékelt konszenzuson belül különbözzenek, ott az elnökválasztási verseny társadalmat megosztó hatása nem súlyos probléma.” Ebből következik, hogy ingtag választói magatartás esetén, valamint a társadalmon belüli megosztottságok és a szélsőséges pártok magas százalékának elkerülése céljából a jelölt egy egyfordulós választásban kénytelen olyanokkal együttműködni, akikkel egyébként soha nem árulna egy gyékényen. Így aztán a szélsőségek kiszűrésének legjobb módja a kétfordulós választás, ahol is az első fordulóban felszínre kerülhetnek a szélsőségek korlátai, a rendszer „a legtöbb szavazatot kapott két jelöltnek pedig lehetővé teszi, hogy kiszámítsák, milyen szövetségeket kell kötniük a győzelemért.” Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 148.

²¹ Ez az időszak az, amikor valójában kiderül, milyen is az új elnök személyisége, politikai stílusa, hatalomfelfogása. Az elnöknek el kell döntenie, hogy hogyan viszonyuljon korábbi ellenfeleihez. Mérlegelni kell, hogy a békéltető gesztus esetleg nemtetszést válthat ki szélsőséges szavazóiból, esetlegesen az ellenzék nem fogadja a közeledést, ezzel még jobban elmélyítve a törésvonalakat a pártok között, miáltal folytatódik a társadalom polarizálódása. A politizálás stílusát alapvetően befolyásolják a rendszer alapvető jellegzetességei, főként a széles hatalomkoncentráció és az időbeli korlátozás.

²² Ez a kettős szerep elég sok gondot okozhat az elnöknek, ugyanis élesen elválasztani a két pozíciót igazából lehetetlen. A szavazók könnyen érezhetik úgy, hogy a második szerepkör betöltése az első elárulását jelenti. Ha pedig az elnök magát a szimbolikus szerepkörnek veti alá magát, és egyfajta felsőbb hatalomként tekint magára, akit a nép egy személyben közvetlenül megválasztott, könnyen a populizmus csapdájában találja magát, vagy ami még rosszabb, semmibe veszi felhatalmazásának korlátait. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 151.

²³ Ugyanakkor a parlamentáris rendszerekben a politika (és különösen a végrehajtó hatalom) prezidencializációjára lásd MANDÁK Fanni: *Az olasz politikai rendszer prezidencializációjának intézményesülése a végrehajtó hatalom szintjén*. NKE-KTK, NKTK, Budapest, 2014. Az ezzel ellentétes megfigyelésre lásd: Ludger HELMS: *Presidents, Prime Ministers and Chancellors*. Palgrave Macmillan, Houndmills, 2010.

²⁴ E rendszer válságok idején abból a tényből fakadóan is deficités lehet, hogy nincs egy uralkodó, egy köztársasági elnök, aki egysúlyként, kontrollként és morális alapon segítené az ellenérdekelteket a problémák mielőbbi megoldása útján. (Parlamentáris rendszerekben hasonlóan mérsékelt befolyást egyébként bizonyos esetekben a házelnök is gyakorolhat.)

²⁵ A területi képviselet elve, vagy akár a delegált tagokkal rendelkező felsőházi kamarák léte elég alapot adhatnak az elnöknek, hogy azok demokratikus legitimitását megkérdőjelezze. Ez az állapot véget nem érő vádaskodással járhat, melynek során egy-egy képviselőből részérdekeket támogató oligarcha válhat. Bármilyen történjék is, „a modern városi elitek továbbra is hajlani fognak a szkepticizmusra, ami a falusi vagy vidéki körzetekből jött törvényhozók demokratikus jóhiszeműségét illeti.” Ennek a szituációnak az ellentéte is elképzelhető, amikor is az elnök képviseli a rurális területeken élő hagyományőrző választókat, „meghagyva” az ellenzéknek az urbánus, modernebb városi rétegeket. A kettős legitimitáció legszélsőségesebb esete is fennállhat abban az esetben, ha nincs elfogadott módszer a legitimitáció birtokosainak kiválasztására, és ennek hiányában az elnök ideológiai háborút folytathat ellenlábasaival szemben. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 153.

²⁶ A parlamentáris rendszer további előnye, hogy egy miniszterelnök sokkal könnyebben mozdítható el, mint egy korrump vagy népszerűségéből erősen veszített elnök. A korábban említett merevség az elnöki rendszer stabilitásához társul, és e rendszer válságok idején kevésbé tud alkalmazkodó lenni. Az intézményes felelősségre vonás hiánya szintén olyan tényező, amely kedvezőtlen események hatására társadalmi – akár polgárháborús – robbanásához is vezethet. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 154.

²⁷ Ezzel együtt persze semmi biztosíték nincs arra nézve, hogy az elnöki székbe arra alkalmas alelnök kerül. Mindemellett azonban az utódlás, főleg elkerülhetetlen jellege miatt könnyen feszültséget teremthet a hatalomban lévő személy és a hatalom várományosa között. A választási küzdelmek így még drámaibbabbak lesznek, felerősítve akár a társadalmon belüli törésvonalakat is. Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 155.

²⁸ Garanciát a megállapítással a tanulmány több bírálója is egyetért. Mindezeket túl a hivatali idő korlátozottsága az elnöki rendszerek leginkább soktényezős eleme. Pozitív hatása, hogy garanciát nyújt a hatalom kisajátítása ellen, valamint ezáltal esélyt és reményt ad az ellenzéknek a hatalomra kerülésre. A hatalom aktuális birtokosának szempontjából negatív hat ugyanakkor, hogy választási ígéretei súlyos, szűk korlátok közé szorulnak, így azok teljesítésére rendkívül korlátozottak a lehetőségek. Ennek orvoslására több elnök is próbálkozott a hivatali idő szabályának megváltoztatásával, főként a folyamatosságra hivatkozással. Az Albert Hirschmann által „*a vouloir conclure kívánságának*” nevezett jelenség, amely az elnök túlzott sürgősségérzetét jelenti, valamint a prezident félelme a folyamatosság megszakadásától és az utódok milyenségétől szintén alapvetően befolyásolja az elnök politikai stílusát. Ez az állapot könnyen vezethet túlzott frusztráltsághoz, és az ellenzékkel szembeni haraghoz, elhamarkodott döntésekhez. Ennek feloldására csak akkor kerülhet sor, ha az elnök számíthat pártja következő választásokon elérendő sikerére.

rácia stabilizálására, megtartására, mégis az Egyesült Államok az egyik legrégebben fennálló demokrácia. A szerző ennek ellenére a fentiek miatt arra a következtetésre jut, hogy a legtöbb országban a demokrácia kialakulását, stabilizálását és megtartását a parlamentáris rendszerek jóval nagyobb eséllyel tudják biztosítani. A vázolt elemzés persze pusztán elméletnek számít, hiszen senki nem garantálhatja, hogy a parlamentáris rendszerek esetén nem állhat be válság, rosszabb esetben összeomlás.

Hiszen végtére is a tanulmány lényege – mint ez záróként megállapítottuk – mégiscsak az, hogy bármilyen rendszerről szólunk, bármennyire ideális szisztémát hozunk is létre, annak fennmaradásáról csak akkor beszélhetünk, ha maga a társadalom és alrendszerei elfogadják a szisztémát. Egy ideális rendszer tehát olyan társadalmi konszenzuson alapul, „amely kizárólag a törvényes és demokratikus eszközökkel megszerzett hatalmat ismeri el legitimnek.”²⁹

Márpedig azt kell mondanunk, hogy ebben a tekintetben nincs különbség az elnöki és a parlamentáris rendszerek között. Így aztán immár eme nagy igazság hangsúlyozásával, továbbá azzal zárhatjuk ezt az ismertetést, hogy Juan Linz további munkái sokat pontosítottak és bővítettek az ismertetett felfedezéseken, s ezzel összességükben jelentősen hozzájárultak az elnöki és a parlamentáris rendszerekről megszerzhető tudásunkhoz, gazdagították és árnyalták az ismereteket, és további reakciókat és ellenreakciókat váltottak ki.³⁰

Az ellenvélemények az idők során szépen fejlődtek, duzadtak, terebélyesedtek és egyre színvonalasabbá is váltak, de számunkra érdemes a gyökerekig visszamenni. Egyetlen pillanatig sem volt kétséges ugyanis, hogy Linz professzornak a tárgyban született első provokatív tanulmánya éles reakciókat fog kiváltani. E reakciók közül a legszínvonalasabbnak már a kezdetekkor Donald Horowitz professzor válaszcikke tetszett, amelyet az alábbiakban már csak azért is célszerű tartalmilag ismertetni, mert a válasz kiválóan adta meg az ellenvélemények alaphangját, és rögzítette a reakció legfontosabb szempontjait.³¹ (A tanulmányt ugyancsak első számában közölte a Politikatudományi Szemle, a hivatkozott szövegrészek ebből a szövegegyüttesből valók.)³²

Horowitz alapvetően több szempontból is kritizálja Linz elemzését. Szerinte a Linz által negatív példaként felállított latin-amerikai országok „regionális sajátosságoktól eltorzított és rendkívül szelektív”³³ mintán alapulnak, így nem érdemes

csak rájuk fókuszálni. Ha ugyanis Linz professzor mondjuk Ázsia vagy Afrika egyes országait vizsgálta volna, az „intézményes gonosz” a parlamentáris rendszer lett volna.

A nigériai példa azt bizonyítja, hogy az elnöki rendszer igenis alkalmas a társadalmi megosztottság mérséklésére. A hatalmi ágak elválasztásával 1978-79-ben a nigériaiak éppen azt akarták elkerülni, hogy valamely csoport a parlamentet maga alá gyűrve teljhatalmat szerezzen. Nigéria példájánál maradván kiderül, hogy az elnöki rendszerben is lehet mód a törvényhozásbeli koalíciók létrejöttére, valamint a kormány és az ellenzék több esetben is sikeresen együttműködik a törvényhozásban.

A „győztes mindent visz elve” is árnyaltabbnak tetszik, ha abból a szempontból tekintjük, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom különböző pártok kezében van. Ez a szembenállás máris azt bizonyítja, hogy a győztes mégsem visz mindent.

Linz egyik fő érve az elnöki rendszerrel szemben az elnök megválasztásának módja volt. Horowitz alapvetően problematikusnak tartja a Linz által említett két típust – az elnök egyszerű, vagy abszolút többséggel történő megválasztását –, szerinte ugyanis ezt tiszta formában egyik ország alkotmánya sem alkalmazza. Az elnöki rendszerben a választási szisztéma sokkal összetettebb. A szerző Nigéria és Srí Lanka példáján keresztül mutatja be ellenérveit.³⁴

Számunkra elsősorban ezek a példák érdekesek, de érdemes megjegyezni, hogy Horowitz kritikája a továbbiakban megnevez még egy sor kevésbé lényeges különbséget is, amelyek közös jellemzője, hogy ha elméletileg negatív hatásuk lehetne is, a gyakorlatban teljesen irrelevánsak. Kormányválságot ugyanis mindkét berendezkedési típus előidézhet, ezt a tényt nem befolyásolja sem az elnök kötött hivatali ideje, sem a rugalmasabb parlamentáris kormányzat.

Linz szerint az elnöki rendszerben alapvetően gyenge kormányok és kormánytagok vannak, ez pedig az elnök túlzott ereje miatt alakul így. Horowitz szerint más ok vezet a nem is gyenge kormánytagok jelenségéhez, még hozzá az, hogy minden egyes miniszter különböző érdekeket képvisel. Emellett számos példát találunk rendkívül erős kormányfőkre is, akik az egész parlamenti kabinetjüket maguk alá gyűrték. A szerző megállapítja, hogy a hatalommal való visszaélés szempontjából mindkét rendszer egyaránt megbukott, értelmetlen különbséget tenni közöttük.

²⁹ Juan J. LINZ: „Az elnöki rendszer veszélyei.” *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 159.

³⁰ Lásd elsősorban Juan J. LINZ: *The Virtues of Parliamentarism. Journal of Democracy*, 1, továbbá – főleg – a téma klasszikusaként Juan J. LINZ – Arturo VALENZUELA (szerk.): *The Failure of Presidential Democracy*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994.

³¹ Donald L. HOROWITZ: *Comparing Democratic Systems*. IN: Diamond, Larry – Plattner, Marc F. (szerk.): *The Global Resurgence of Democracy*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 127–133.

³² Donald L. HOROWITZ: „A demokratikus rendszerek összehasonlítása”, *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 161.

³³ Donald L. HOROWITZ: „A demokratikus rendszerek összehasonlítása”, *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 161.

³⁴ Ezen országok példáit lásd az előző rész az utolsó fejezetében. Vö: Donald L. HOROWITZ: „A demokratikus rendszerek összehasonlítása”, *Politikatudományi Szemle* 1992. 1. 163.

Összefoglalóan Horowitz felismeri, hogy Linznek való-
jában nem is az elnöki rendszerrel van baja, hanem haragja
két olyan jellegzetesség ellen irányul, amely éppenséggel a
demokrácia westminsteri változatának sajátja.³⁵ Ez a két kri-
tikus pont pedig egyrészt a többségi választások jelensége,
másképp pedig az „ellenségeskedő demokrácia, amely élesen
elválasztja a győzteseket és a veszteseket, a kormányt és az
ellenzékét.”³⁶

Horowitz a prezidenciális rendszer elleni érveket összes-
ségükben differenciálatlanoknak tartja. Úgy látja, hogy ép-
penséggel az elnöki rendszerek a stabilabbak, s példaként Af-
rikát, a „gyenge államokat” hozza fel. Mivel ezekben az álla-
mokban alig kifejezett pártok és pártrendszerek vannak, a par-
lamentáris rendszerek, amelyek egy működőképes pártrend-
szerre épülnek fel, sokkal inkább okoznak instabil viszonyo-
kat. A kormányok gyengék maradnak, ha a pártok alig ren-
delkeznek tapasztalatokkal a kormányzásról, s ha a személyes
lojalitás játszik meghatározó szerepet a politikában. Ezért a
több évre választott elnök legalább személyes kontinuitást és
stabilitást biztosít. Ez felel meg a perszonalizált afrikai poli-
tikai kultúrának, s megtestesíti a nemzeti egységet a „nemzet
atyja” által.

Horowitz érvei nyomán a vita újabb lendületet vett és
szerteágazó lett. E vitát terjedelmi okokból itt nem részle-
tezhetjük, de jelezzük, hogy „mennységében” feltétlenül az
a vélemény az uralkodó, amely a parlamentáris rendszer el-

őnyeiére és az elnöki rendszer hátrányaira helyezi a hangsúlyt.
E nézet meghatározó alakjai Juan J. Linz mellett Arendt Lijp-
hart és Alfred Stepan, továbbá újabban Przeworski és Chei-
bub–Limongi, de természetesen a parlamentáris rendszert
támogató főárammal szemben is megjelennek a kritikák.³⁷

Mások, így Shugart és Carey (1992), valamint Sartori
(1994) mindenekelőtt a félelnöki rendszer hívei. Szerintük
e rendszer nagyfokú rugalmasságot mutat fel azáltal, hogy a
változó viszonyoknak megfelelően – elnöki vagy az elnökkel
szembeni többséggel és elnök-párti, vagy „ellenzéki” minisz-
terelnökkel – változó lesz a rendszer jellege, és e rugalmasság
a rendszer előnyére válik. Ugyanakkor a Shugart és Carey
által megalkotott tipológiát, mely szerint léteznék és meg-
különböztethető egymástól az elnöki, az elnöki-parlamentá-
ris, a parlamentáris-elnöki és a parlamentáris kormányforma
– a magunk részéről teljességgel elvetjük, spekulatívnak, ér-
telmetlennek, mondvasínáltként, erőltetettnek és semmit-
mondónak tartva azt. Itt jegyezzük meg, hogy maga Sartori
hasonlóképpen elveti ezt a felosztást, de ő ugyanakkor a fél-
elnöki – vagy ahhoz nagyon hasonló – rendszernek olyan ala-
pon híve, amelyet a magunk részéről nem tudunk osztani.
Mivel azonban véleményünk kifejtése választott tárgyunktól
messzire vinne minket, itt csupán e vélemény sommás ki-
mondására szorítkozunk.³⁸

Azt azonban fontosnak tartjuk, hogy néhány magyar szerző
érvrendszerét is felidézjük, mert ezek a hozzászólások régiók

³⁵ Donald L. HOROWITZ: „A demokratikus rendszerek összehasonlítása”, *Politikatudományi Szemle*, 1992. 1. 166.

³⁶ Donald L. HOROWITZ: „A demokratikus rendszerek összehasonlítása”, *Politikatudományi Szemle*, 1992. 1. 166.

³⁷ Mások mellett Nohlen (1992), valamint Thibaut (1996) azt vetik fel, hogy Linz érvelése a parlamenti rendszer mellett túlságosan is absztrakt, intézményközpontú, nem veszi figyelembe a politikai rendszert keretező szociokulturális feltételeket. Lásd a következő lábjegyzetet.

³⁸ Már csak arra utalunk, hogy Ellen Bos például azt fejti ki (2004:41): bár a Linz és követői által vallott parlamentarizmus-párti nézetek domináns szerephez jutottak a tudományban, a vita nem zárult le. Bos szerint komoly problémát okoz az objektív értékelés számára, hogy a kutatók sokszor a számukra kedvező, eltérő régiókból kiválasztott ország-példákkal érvelnek, s gyakran figyelmen kívül hagyják az általuk kidolgozott modelleknél ellentmondó példákat, sokszor egész régiókat. Linz és Mainwaring az elnöki rendszerekkel kapcsolatos kritikájukat kifejezetten a latin-amerikai országok tapasztalataira építik, holott erősen kérdéses, hogy érvelésük más régiók esetében is megállja-e a helyét. Lásd erről FRITZ Tamás: Kormányzati rendszerek Közép- és Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 2012, XXI/4. 104–124. Bos ezzel kapcsolatban idézi Powert és Gasiorowskit (2004:40–41); e két szerző a harmadik világban vizsgálta meg a parlamentáris és a prezidenciális rendszerek hatását az új demokráciák stabilizálására, és arra az akadémiai diszkusszióval szembemenő tapasztalatra jutottak, hogy a világnak ebben a régiójában a kormányzati rendszereknek semmilyen szignifikáns hatásuk, befolyásuk nincs az új demokráciák túlélőképességére és konszolidációjára. E diszkussziót feleleveníti FRITZ Tamás: Kormányzati rendszerek Közép- és Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 2012, XXI/4. 104–124. A téma szerteágazó irodalmából csak a legfontosabbakat említve lásd: BOS, Ellen (2004): *Verfassungsgebung und Systemwechsel. Die Institutionalisierung von Demokratie im postsozialistischen Osteuropa*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. CHEIBUB, Jose Antonio–LIMONGI, Fernando (2002): Democratic Institutions and Regime Survival: Parliamentary and Presidential Democracies Reconsidered. *Annual Review of Political Science*, 5. CROISSANT, Aurel (2006): *Regierungssysteme und Demokratiearten*. IN: Lauth, Hans-Joachim (Hrsg.): *Vergleichende Regierungslehre. Eine Einführung*. 2. Auflage. Wiesbaden, VS Verlag, pp. 113–132. FUCHS, Dieter (2000): *Typen und Indizes demokratischer Regime*. IN: Lauth, Hans Joachim–Pickel, Gert–Welzel, Christian (Hrsg.): *Demokratiemessung. Opladen, Westdeutscher Verlag*, pp. 27–48. GANGHOF, Steffen (2005): Normative Modelle, institutionelle Typen und beobachtbare Verhaltensmuster: Ein Vorschlag zum Vergleich parlamentarischer Demokratien. *Politische Vierteljahresschrift*, 46/3, 406–431. HOROWITZ, Donald L. (1993): *Comparing Democratic Systems*. IN: Diamond, Larry–Plattner, Marc F. (ed.): *The Global Resurgence of Democracy*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 127–133. HUNTINGTON, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, London. Ismayr, Wolfgang (Hrsg.) (2010): *Die politischen Systeme Osteuropas*. 3. Auflage. Wiesbaden, VS Verlag. Klingemann, Hans-Dieter–Fuchs, Dieter–Zielonka, Jan (Hg.) (2006): *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. Abingdon, New York. LAUTH, Hans-Joachim–GERT Pickel (2008): *Diffusion der Demokratie – Transfer eines erfolgreichen Modells?* IN: Gero Erdmann–Marianne Kneuer (Hg.): *Externe Faktoren der Demokratisierung. Nomos, Baden-Baden*, pp. 37–74. LIJPHART, Arend (1992): Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary and Poland 1989–91. *Journal of Theoretical Politics*, (3) 4: 207–233. LINZ, Juan J. (1990): The Virtues of Parliamentarism. *Journal of Democracy*, 1. Linz, Juan J.–Valenzuela, Arturo (ed.) (1994): *The Failure of Presidential Democracy*. Johns Hopkins University Press, Baltimore. MERKEL, Wolfgang (2007): Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa. *Politische Vierteljahresschrift*, (48) 3: 413–433. MERKEL, Wolfgang (2010): *Systemtransformation*. 2. Auflage. Wiesbaden, VS Verlag. MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand–Philipp HARFST–Henrike SCHULZE (2008): Von der typologischen zur dimensionalen Analyse parlamentarischer Demokratien: konzeptionelle Überlegungen am Beispiel Mittelosteuropas. *Politische Vierteljahresschrift*, (49) 4: 669–694. NOHLEN, Dieter (1992): Präzidentalismus und Parlamentarismus in Lateinamerika. *Latinamerika Jahrbuch* 1992. Frankfurt am Main, pp. 86–99. Offe, Claus (Hg.) (2003): *Die Demokratisierung der Demokratie. Diagnosen und Reformvorschläge*. Campus, Frankfurt am Main. PRZEWORSKI, Adam (1986): *Some Problems in the Study of the Transition to Democracy*. IN: Guillermo O’Donnell–Philippe C. Schmitter–Laurence Whitehead (Hg.): *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 47–63. PRZEWORSKI, Adam–ALVAREZ, Michael E.–CHEIBUB, Jose Antonio–LIMONGI, Fernando (2000): *Democracy and Development. Political Institutions and Well-Being in the World 1950–1990*. Cambridge University Press, Cambridge. A téma bolgár irodalmából lásd: FR. FRIZON-ROS: *Poluprezidentszkijat model kato insztrument na prehoda v posztkommuniceszka Evropa – Bulgaria, Litva, Makedonia, Polska i Slovenija*. Fondacija Zselju Zselev, Prezidentszka biblioteka, Szófia, 2010, továbbá G. BLIZNASKI: *Principi na parlamentarnoto upravlenije*. Szófia, 1999, valamint D. IVANOV: *Blaszta. Filozofszko-istoriceszki analiz*. 2. kiadás, Univerzitetzsko izdatelstvo Kliment Ohridzski, Szófia, 1994.

és hazánk intézményválasztási dilemmái felől közelítették meg e nemzetközi diskurzusnak alapot adó problémát.³⁹

E szerzők közül Schmidt Péter a parlamentáris rendszer vonatkozásában az államfői hatalmat a végrehajtó hatalom részének tekinti. A szerző a magyar parlamentarizmus 1992-es állapotát elemzi, és állítja szembe az elnöki rendszerek közjogi elemeivel. A magyar sajátosságokat három nagy fejezetbe rendezi, ezek közül az első az országgyűlés és a kormány viszonyát vizsgálja.⁴⁰

Kukorelli István – egyetértve Horowitz-cal – szintén a Linz által felhozott latin-amerikai példát tartja szemellenzősnek. Szerinte a morális, társadalmi, gazdasági válsággal sújtott kelet-közép-európai országok közül többen is jogosan

az elnöki rendszer felé fordulnak. A felszínen természetesen parlamentáris rendszereknek bizonyulnak, ám bizonyos technikák, például a köztársasági elnökök közvetlen választása, a elnökök szerepének felértékelése inkább a felelnöki rendszer felé mutatnak.⁴¹

A vita magyar ágához Paczolay Péter is hozzászólt, aki érvrendszerét a közép-európai államok alkotmányos változásainak szemszögéből sorakoztatta fel. Általánosságban kijelentette, hogy az elnöki és a parlamentáris rendszerek közül az első a szilárdabb, ám ebből csak az következik, hogy az elnöknek több esélye van hivatali idejét kitölteni.⁴²

E dolgozat keretei között a vita magyar ágának felvillanása után már csak arra a parlamentarizmus-vitára kell utal-

³⁹ Három szerző tanulmányáról emlékezzünk meg. Valamennyi szöveg a Politikatudományi Szemle idézett vitájának kontextusában jelent meg a már idézett és a következő számban. Hivatkozásaink e megjelenésekre utalnak vissza.

⁴⁰ Az első jellemző, hogy a magyar miniszterelnököt a köztársasági elnök javaslatára az országgyűlés választja. Schmidt szerint ez a módszer sajátos, ugyanis más parlamentáris rendszerekben – még ha csak formálisan is – végső soron a kormányfő személye az államfőtől függ. Egy másik eltérő elem, hogy még más parlamentáris országban a minisztereket a már kijelölt, de nem megválasztott miniszterelnök javasolja a köztársasági elnöknek, nálunk ezzel szemben a már megválasztott kormányfő terjeszti elő a minisztereket. Ezzel az aktuális a kormányfő a kezdetektől kiemelkedik. A korábbi alkotmány kimondta, hogy a kormány programját az országgyűlés fogadja el, ezzel szemben máshol a „kormány bemutatkozik a parlamentnek, programot ad, és ha ezt a parlament többsége nem támogatja, úgy a kormány lemond, de programja nem válik a parlament vagy a parlamenti többség programjává.” (Politikatudományi Szemle 1992. 1. 169.) Egy következő sajátosság, hogy a kormány nem szimplán politikai, hanem jogi alárendeltségben áll a parlamenttel szemben (beszámolási kötelezettség). Ebből következik egy ellentmondás, ugyanis az NSZK-ból átvett konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal az elvileg teljes felelősség a felelősségre vonás lehetetlenségével párosul. Ezen intézmény megléte tehát tovább erősíti a miniszterelnök és a kormány szerepét a parlamenttel szemben. Összességében a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye az, ami a szerző szerint egymás felé közelíti az elnöki és a parlamentáris rendszereket, oly módon, hogy a „törvényhozás, ha jogilag nem is, ténylegesen jórészt a kormány kezében marad.” (Politikatudományi Szemle 1992. 1. 170.) A második főbb jellemző a köztársasági elnök és a kormány viszonyában jelentkezik. Az európai parlamentarizmusok általában megosztják a végrehajtó hatalmat az elnök és a kormány között. A magyar megoldás – amelyben az alkotmány megkerüli az államfő döntési lehetőségeinek minősítését – egyes vélemények szerint egy új hatalmi ágat hoz létre a köztársasági elnöknek, akinek kiegyensúlyozó, semleges szerepet szánunk alkotmányjogilag. Ezzel a kívánalommal ellentétes az, hogy az elnököt a parlamenti pártok képviselői választják, öt évre. Schmidt Péter tanulmányának utolsó főbb pontja az államfő és a parlament viszonyát elemzi. Véleménye szerint a „megszokott” parlamentarizmusoktól eltérő elem a köztársasági elnök parlament-felozlatási joga, valamint az elnök törvénykezdeményezési joga. Schmidt mondanivalójának a lényege, hogy a hatalom megosztásának elvét a magyar rendszerben jobban kéne érvényesíteni, ennek érdekében a végrehajtó hatalmat teljesen függetlenné kell tenni. Indokolt lehetne a konstruktív bizalmatlansági indítvány eltörlése, amely intézmény erősíti a személyi hatalom veszélyeit. Véleménye szerint a végrehajtó hatalomnak része a köztársasági elnök is, és ennek a hatalmi ágak szintén politikai egységre kell törekednie, ugyanis „a politikailag minél kevésbé osztott végrehajtó hatalom ellensúlya nem az államfő semlegessége, hanem a politikailag osztott parlament léte.” (Politikatudományi Szemle 1992. 1. 173.)

⁴¹ Kukorelli szerint a vita azért is releváns, mert a pártállamokat lebontó kelet-közép-európai országok közül akkoriban mindegyik lényegében „modellkényszer nélkül válogatható a mintákban.” (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 162.) E régióban az teszi érdekessé a kérdést, hogy a döntéshozók alapvetően két elvárásnak akartak megfelelni. Az első, hogy a társadalmi valóságnak megfelelő tagoltság megjelenjen a parlamentben, a másik, hogy a kormányzás stabil legyen. Az első tényező a tisztán parlamentáris, a második a tisztán elnöki rendszerek jellemzője – szerinte. Ennek eredményeként ugyanakkor közbülső megoldások születtek, és éppen ezek vizsgálata volna indokolt. Linz kategorikus tételével szemben, hogy ugyanis a parlamentáris rendszerek segítik jobban elő a demokrácia stabilitását, Kukorelli hiányolja a nyugat-európai kitörési kísérletek példáját, azok ugyanis véleménye szerint tökéletes átmenetet nyújtanak a két rendszer között. Ez a két minta a francia félprezidenciális rendszer és a német kancellárdemokrácia. A szerző bírálja Linz vitáirátában, hogy ennek a két közbülső modellnek az elemzését kihagyta. Kukorelli szerint a „XX. századi alkotmányozás egyik fő iránya a kormányzati hatalom sokáig egyedüli birtokosainak hitt parlamenti hatalom korlátozása, az erős végrehajtó hatalom megteremtése, akkor is, ha az a parlament előtti felelősség elvéhez kötődik.” (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 163.) Ebben a kijelentésben benne van, hogy a parlamentáris rendszerek az elnöki rendszerek jellemzőit veszik át, megőrzve mindkét berendezkedés előnyeit. Ez a középre húzó modell szerinte pozitív fejlődési irányt jelent. A kritikus abban egyetért Linz-cel, hogy az elnöki rendszerre való hasonulás miatt egyre több intézmény és személy van „bebetonozva”, és ezzel a problémával sajnos a tisztségre nem méltó személyek hatalma is konzerválódhat. A miniszterelnöki „zsarnokságtól” két intézményi háló óvja a társadalmat, a független alkotmánybíráskodás és a politikai nyilvánosság. Ezek mellett – bár kisebb korlátozó szereppel – éppen a parlamenti ellenőrzés eszközei, valamint a kiterjesztett hatalmú államfő állhat szemben az esetleg despotikus hajlammal rendelkező kormányfővel szemben. Kukorelli az államfő európai szerepét egyfajta morális hatalomnak írja le, amely „nemcsak az egységes végrehajtó hatalom része, feje, hanem több is annál” (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 164.), olyan személy, akit nem nyomaszt a tisztán elnöki rendszerben található kettős legitimitáció problematikája. Ez a szerep azonban azzal is jár, hogy az államfő gyakorlati politikai súlya természetesen jóval kisebb lesz az elnöki rendszer elnökének hatalmánál.

⁴² Paczolay abban egyetértett Linz-cel, hogy mind az elnöki hatalom autonómiája, mind a kettős hatalom legitimitása „súlyos fenyegetés lehet a demokráciára.” (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 168.) Ez a veszély könnyen vezethet egyszemélyi diktatúra kialakulásához, továbbá a gazdaság befolyásolása révén a választások is könnyen manipulálhatók lehetnek. A szerző szerint minden rendszerváltás vagy alkotmányozási folyamat egyfajta forradalmi jellegű ölt, ahol is a hatalom társadalmi méreteken kísérletezik, és ez bizonyos esetekben súlyos kudarcokkal végződhet. Az elméleti modellek gyakorlatba való átültetése ezt a veszélyt mindig magukban hordozzák. Az európai alkotmányos tradíció – néhány köztes kivételtől eltekintve – a parlamentáris rendszerek felé hajlik. A két átmeneti modell közül az egyik a már korábban említett francia, amelyben az elnöknek kiemelkedő jogosítványai vannak, viszont köteles kinevezni egy, a parlament bizalmát élvező miniszterelnököt. A két hatalmi ág így erősebben kötődik egymáshoz. A másik megoldás a finn alkotmányon alapul, ott ugyanis a külpolitikában tisztán az elnöki rendszer elemei találhatók, a belpolitika pedig inkább parlamentáris jellegű. Elméleti összességként kiderül, hogy az intézményi és személyes zsarnokság elkerülését igazából egyedül az amerikai és a brit rendszer tudta megoldani. Ezek a modellek azonban nem nyújtanak garanciát arra, hogy a más történelmi múlttal, társadalmi problémákkal rendelkező országokban sikeresen adaptálhatók legyenek. A közép-európai országok alkotmányozási folyamatait tekintve ellentmondásos eredmények születtek. Paczolay szerint a lengyel alkotmány a sajátos politikai célok érdekében prezidenciális és parlamentáris rendszerekre jellemző megoldásokat elegyített. (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 171.) Szerinte Csehország rövid történelme inkább az elnöki rendszer hagyományait bizonyítja, ennek ellenére szerinte a szocialista blokkon belül a rendszerváltás előtt is egyedülállóként fennmaradt a köztársasági elnöki intézmény, amely a szerző szerint az 1989-90-es rendszerváltások során inkább csak reprezentatív jogkörökre redukálódott. Az elnök személyét a Szövetségi Gyűlés választja – állította a szerző –, míg a kormánytagok kinevezése a köztársasági elnök feladatának jelent meg. (Alighanem a szerző nem a tényleges helyzetből, hanem az alkotmány szövegéből indult ki, helyesen. Ténylegesen azonban az elnökválasztás megelőzte a második kamara felállítását, így az első elnököt csupán egy kamara választhatta. Ugyanakkor természetesen a mai helyzet pedig, mint ismert, 2013-tól hatályosulván, már a közvetlen elnökválasztás gyakorlatát mutatja.) Magyarország esetében semmi nem indokolja az államfő megerősítését. Az 1848-as, az 1919-es és az 1946-os próbálkozások kudarcot vallottak. Az elnök a legtöbb esetben külső erők hatására nem tudta szerepét – a demokrácia megszilárdítását – betölteni. A szerző tradicionális példaként az 1946. évi I. törvényt hivatkozik, amelynek értelmében Magyarország parlamentáris demokrácia, gyenge köztársasági elnökkel. Az államfőt a Nemzetgyűlés választotta négy évre, mandátumát nem lehetett meghosszabbítani. Az 1989-ben megkezdődött kerekasztal-tárgyalások eredményeként az 1946. évi modell alkalmaztatott, megerősítve az elnök külpolitikai és fegyveres erők irányításában betöltött szerepével. (folytatás a következő oldalon)

nunk, amely 1993-94-ben az akkori *Társadalmi Szemle* hasábjain folyt, és amely magas színvonalával, informatív és alapozó jellege miatt emelkedett ki.⁴³ A vita során sok alaptétel szövegeződött le, és a diskurzus jelentősen hozzájárult a kormányformák jobb megértéséhez. Tekintve, hogy a vita Pokol Béla tanulmánya, illetve könyve miatt és kapcsán robbant ki, különösen érdekesnek tekinthető, hogy huszonhárom évvel az események után Pokol Béla újabb vitát indított útjára a *Jogelméleti Szemle* oldalain (eredetileg a bírói felülvizsgálat terjedelméről). E legújabb vita újabb fordulatoként a szerző – nemzetközileg is egyedülálló módon – az ismert kormányformák mellé új kormányformát talált a *jurisztokráciának* nevezett *kormányformában*, amiért nem túlzás azt állítani, hogy a kormányformákról folytatott nemzetközi diskurzust bizony jelentősen megújította.⁴⁴

Ennek az érdekes vitának a tanulságai majd kellő távlatból lesznek levonhatók, de a diskurzus fogalomteremtő újszerűsége már most figyelemre méltó. Tárgyunkhoz kötődve azonban itt természetesen nincs módunk arra, hogy a kormányformákat illető egyes további nézeteket a továbbiakban is ismertessük, vagy akárcsak megemlítsük, mert most csak

az a feladatunk, hogy örömmünket fejezzük ki a vita megújíthatósága felett.

Az *Athenaeum Konzervatív Szemle* ugyanis fennállása első évében, ráadásul az év egészében példás párbeszédnek adott teret a kormányformákról. Kovács Virág és Térey Vilmos kiváló tanulmányaikban jelentősen továbbgondolták azokat a szempontokat, amelyeket e sorok írója az *Athenaeum Konzervatív Szemle* első, második és harmadik számában felviláncolt. Kedves szerzőink ezzel azt is bizonyították, hogy a kormányformákról szóló világméretű diskurzus magyar ágaméltó része a világ-szakirodalomnak. Őszinte köszönet és hála illeti a neves szerzőket azért a kitűnő hozzájárulásért, amellyel e jeles világirodalmat gazdagították, ráadásul éppen ebben a lapban, és mellesleg jelen sorok íróját is számos pont továbbgondolására készítették. Csábító és érdekes volna e lap hasábjain továbbgöngyölni a nemes vita szálait, de lapunk más vitáknak is fórumot kívánva adni, ráadásul e vitát más fórumoknak is átengedve a kormányformáról folytatott gyümölcsöző diskurzust ezen a ponton lezárja.⁴⁵ ●

(folytatás az előző oldalról) A kormánnyal való hatásköri feszültségek azonban már az első köztársasági elnök személyének megválasztása után elkezdődtek. A három említett ország történelmi múltja okán, valamint a szocialista berendezkedés folytatásaként Paczolay a parlamentáris rendszer mellett foglalt állást. Szerinte „meglepő volna,” ha épp Közép-Európában válnék a prezidenciális rendszer „a demokrácia biztosítékává.” (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 175.) Ugyanakkor ezen országok éppen politikai instabilitásuk okán mindig is vonzódtak a végrehajtó hatalom megerősítéséhez. Ezen országok múltjára, politikai kultúrájára való tekintettel az intézményeket nem az éppen azokat betöltő személyek szerint kell értékelni, hanem azt mérlegelve, hogy bárki pozícióba kerülhet. A szerző szerint azonban az elnöki rendszer elvetése mellett biztosítani kell a stabil és erős végrehajtó hatalmat. Ennek egyik lehetséges megoldási módja a választási rendszerben rejlik. A szétfűzött parlament kiszűrésének célja miatt Paczolay az arányos képviselői rendszert nem tartja célravezetőnek. A kormányt jogkörökkel és hatalommal úgy kell felruházni, hogy „az elégséges legyen a hatékony kormányzáshoz, de mégis ellenőrzés alatt maradjon.” (Politikatudományi Szemle 1992. 2. 176.) A gyakorlatban ezeknek a feltételeknek legjobb módon a parlamentáris rendszer tud megfelelni, hiszen ebben a szisztémában a kormány felelős a parlamentnek, az ellenzék interpellációt és kérdést intézhet hozzá, döntéseit megvitathatja, az elnöki rendszer esetében pedig ezekre nincs mód.

⁴³ A vitát Pokol Béla könyvének bevezető része váltotta ki, mely a folyóiratban külön is megjelent. Lásd: POKOL Béla: A magyar parlamentarizmus szerkezete: A hatalmi négyzög súlyponteloszlásai. I-II. rész. *Társadalmi Szemle* 1993/10-11, illetve POKOL Béla: *A magyar parlamentarizmus*. Cserépfalvi, Budapest, 1994, különösen pp. 11-45. A vitához számos szerző szolt hozzá a lapban a folyóirat 1993/12. számától az 1994/4. számáig. Sorok írója *Az államfő és a végrehajtó hatalom nálunk és másutt* címmel közölte hozzászólását – 49: (4) pp. 83-93. (1994).

⁴⁴ POKOL Béla: A jurisztokratikus kormányforma és szerkezeti kérdései. *Jogelméleti Szemle* (megjelenés alatt).

⁴⁵ A vita egyes állomásait lásd az *Athenaeum Konzervatív Szemle* első évének számaiban. 1. Szentpéteri Nagy Richard: A magyar kormányforma (*Athenaeum Konzervatív Szemle* első évfolyam első szám, 2015. szeptember 1.). 2. Szentpéteri Nagy Richard: A parlamentáris államfő (*Athenaeum Konzervatív Szemle* első évfolyam második szám, 2015. december 1.). 3. Szentpéteri Nagy Richard: A kormányformák tipológiája (*Athenaeum Konzervatív Szemle* második évfolyam első szám, 2016. március 1.). 4. Kovács Virág: Gondolatok „A magyar kormányforma” kapcsán (*Athenaeum Konzervatív Szemle* második évfolyam első szám, 2015. március 1.). 5. Térey Vilmos: (*Athenaeum Konzervatív Szemle* második évfolyam első szám, 2016. március 1.). 6. Kovács Virág: (*Athenaeum Konzervatív Szemle* második évfolyam második szám, 2016.). 7. Térey Vilmos: (*Athenaeum Konzervatív Szemle* második évfolyam második szám, 2016.). 8. Szentpéteri Nagy Richard: A kormányformavíták karakterológiája (*Athenaeum Konzervatív Szemle* második évfolyam második szám, 2016.).

NÉMETHNÉ PÁL KATALIN

Földharcok Magyarországon

A MAGYAR FÖLDÉHSÉG ELŐZMÉNYEI

A magyar agrárszektor egyik legmeghatározóbb tényezője a földéhség. E jelenség történelmi gyökere is a Közép-Kelet-Európa országait jellemző lemaradás egyik fő okában, az ún. „második jobbágyság” kialakulásában keresendő. (Ld. Szűcs 1981.) Nálunk nem jöttek létre erős árutermelő parasztgazdaságok a középkor vége felé, hanem az európai piacokra élelmiszert szállító nagybirtokok voltak a meghatározóak. A földesurak számára nem a jobbágyoktól beszedhető adó (ami Nyugat-Európában később bérleti díjjá alakult) volt a fő jövedelemforrás, hanem a jobbágytelkeket terhelő munkakötelezettség, amivel a földesúr birtokán megtermelték az exportra kerülő javakat. A kisparaszti gazdaságok mindig is inkább a helyi ellátásban játszottak – kiegészítő – szerepet. A saját földön való gazdálkodás és boldogulás vágya a paraszti tömegek számára elérhetetlen maradt a jobbágyfelszabadítást követően is.

Lényegében egy rövid átmeneti időszakban – az 1945-ös földosztás után - jutottak tömegesen saját birtokhoz a mezőgazdasági dolgozók az országban. Mire a háború utáni körülmények között úgy-ahogy felszerelték üzemeiket, már jött is a szovjet mintájú termelőszövetkezetekbe kényszerítésük. Maga az a gondolat, hogy a kis agrártermelők egyesítik erőiket és együtt lépnek fel a piacon nem idegen a piacgazdaságtól, legismertebb példái a holland és dán szövetkezetek. (Ld. erről: Orlovits – Kovács 2015) Ezek azonban önkéntes, alulról építkező szervezetek, az alapítók által meghatározott működési móddal. A központosítás jegyében, erőszakkal létrehozott kolhozok és magyar megfelelőik kiváló adottságú talajon is élelmiszerhiányhoz vezettek. Ez nálunk a tervutasításos rendszer lazításával változott meg.

Az 1965 utáni időszak magyar agrársikereit részben az magyarázza, hogy egyes jól menedzselte állami gazdaságok és termelőszövetkezetek sikeresen alkalmazták a világra lezajlott zöld forradalom eredményeit, világszínvonalon működtek. Voltak persze igen korszerűtlen gazdaságok is (hiszen a jó technikák megszerzéséhez politikai támogatás és konvertibilis valuta kellett). A másik ok a háztáji gazdaságok rendszerének létrejötte volt. A tsz-ek kiadták földjeik, tevékenységeik egy részét – főként az élőmunka-igényeseket - a tagoknak családi művelésre. Többféle módon segítették a termelést és felvásárolták a terményeket, a családok így komoly többletjövedelemhez juthattak. A termelőszövetkezetek mellett működő háztáji rendszer igen szerencsésen kombi-

nálta a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit – szaktudás, korszerű szaporító és segédanyagok, vegy- és tápszerek, piaci fellépés – az egyéni erőfeszítések (fóliasátor, haszonállat nevelés) eredményeként elérhető gyarapodás ösztönző erejével. A sikeres termelőszövetkezetek többnyire még valami kiegészítő munkát is végeztek, például, építőipari, javító-szerelő szolgáltatásokat nyújtottak, voltak, amelyek ipari tevékenységet is folytattak. A mezőgazdaság önmagában már ekkor sem volt képes eltartani a vidéki lakosságot.

A rendszerváltás után több hullámban is próbálkozások történtek a Magyarországon lényegében soha nem létezett kis- közepes birtokokon alapuló mezőgazdaság létrehozására. A kárpótlással visszajuttatott, illetve a tsz-tagoknak kiosztott kis földbirtokok azonban elég gyorsan a korábbi nagy szervezetek romjain megszülető új gazdasági társaságok művelésébe kerültek, elsősorban bérletként, mert ezeket a gazdálkodó szervezeteket a politika kezdettől fogva igyekezett elzárni a földvásárlástól.

A FÖLDKÉRDÉS AZ UNIÓS CSATLAKOZÁS IDŐSZAKÁBAN

Az uniós csatlakozási tárgyalásokon Magyarország időszaki felmentést – derogációt – kapott a szabad földforgalom alól, tehát mód volt arra, hogy továbbra is korlátozza más uniós tagállamok polgárainak földvásárlását. A hosszabbításokkal együtt ez a derogáció 2014-ben járt le.

A földhelyzet nem lett sokkal jobb tíz év után sem. 2009-ben a magyar földbérleti díjak nagyjából az osztrák harmadát érték el, így tehát volt indokunk a szabad földforgalmazás derogációjának meghosszabbítására. Ugyanakkor a csehországi díjaknak a dupláját, a szlovákiaiak és a lengyelnek durván négyszeresét tették ki a magyarországiak, tehát a régióhoz képest kimondottan magasak voltak, még a minőségi különbségek figyelembe vételével is.

Az uniós csatlakozás kapcsán ismét feléledtek a magyar mezőgazdaság kitűnő adottságai – kedvező klíma, jó termőképességű talaj, gazdag felszín alatti vízkészletek - miatt fennálló versenyelőnyeinck kihasználásához fűzött remények. A magyar termelők előtt lebomlott minden mennyiségi korlátozás, 2013-ra elolvadt a korábban hátrányos helyzetet eredményező támogatási különbség. Úgy tűnt, minden lehetőség megvan arra, hogy az agrárszektor a csatlakozás egyik nagy nyertese legyen. Mint tudjuk, nem így alakult. Az uniós csatlakozás óta – a nagy ingadozások átlagaként – lényegében

nem javult a magyar mezőgazdaság jövedelemtermelő képessége és nem nőtt az éves bruttó termelése sem. Sajnos, az említett pozitív várakozások téves alapfeltevésből indultak ki: a korszerű mezőgazdaság teljesítményét már kevésbé határozzák meg a természeti adottságok, mint az alkalmazott agrotechnika minősége, korszerűsége. Az időjárás, a talaj, a természeti környezet csak kedvező kiinduló feltételeket jelenthet, de a hátrányos helyzet megfelelő eljárásokkal és eszközökkel – elég tág határok között – kezelhető. A versenyképesség sokkal inkább múlik a gazdálkodókon és intézményeiken (ide értve a jogi kereteket, az üzleti környezetet és a tudáskincset, szokványokat is), mint a természeti adottságokon.

Valójában már nem arról van szó, hogy a magyar parasztság több évszázados földhétsége vár kielégítésre. Az uniós csatlakozás során fokozatosan emelkedő agrártámogatások 2010-re elérték a közösségi szintet és a KAP (közös agrárpolitika) reformja nem számolta fel 2014-től a földalapú támogatásokat, sőt növelte arányukat a termelési szubvenciók rovására. Földet birtokolni akkor is jó üzlet lett, ha a gazda nem volt sikeres a termelésben, piaci szereplésben. Ez felhajtotta a föld iránti keresletet és harc messze nem piaci eszközökkel folyik, hanem aktív szerepet vállal benne a politika.

VIDÉKFEJLESZTÉS – STRATÉGIA ÉS GYAKORLAT

Bár a kárpótlás és a mezőgazdasági üzemek átalakítása során a termőföldek nagy része magánkézbe került, jelentős területek maradtak állami tulajdonban is.

A rendszerváltás utáni privatizáció során mindig is volt egy változó tartalmú lista azokról a „stratégiai jelentőségűnek” minősített vállalatokról, amelyeket az aktuális politika kivont a privatizáció alól és tartós állami tulajdonra jelölt ki. Ezen sokáig szerepeltek állami gazdaságok, illetve az azokból átalakult agrárcégek is. Az 1994-1998 közötti MSZP-SZDSZ kormány a privatizációs törvényben 19 erdőgazdaságot és 28 állami gazdaságot jelölt ki tartós állami tulajdonban tartandónak. A stratégiai jelentőséget az utóbbiak esetében az ország élelmiszerellátásának biztosítása adta, ehhez járult némi megőrzendő kutatás-fejlesztési-innovációs tevékenység, illetve tudáskincs is. Az uniós csatlakozási folyamat során azonban egyre világosabbá vált ezeknek az indokoknak a tarthatatlansága. Nyilvánvaló volt, hogy az áruk szabad mozgása esetén nem kell félteni a magyar élelmiszerellátást, a tudáskincs megőrzése sem igényel állami tulajdonú gazdálkodó szervezetet.

A következő kormány úgy döntött, hogy az állami gazdaságok többségét nem tartja meg állami tulajdonban. Az állami gazdaságok kiemelése a stratégiai cégek közül és privatizálásra jelölése ésszerű döntés volt. A problémát – mint később oly sokszor – a megvalósítás módja jelentette. Az első Fidesz-kormány 2002-ben az elveszített választás után, de a hatalom átadása előtt kiemelt 19 állami gazdaságot a tartós állami tulajdoni listáról és gyors magánosításba kezdett. A kiemeltékből végül 12 gazdaságot a privatizációs törvény nyílt pályázatásra vonatkozó előírásait megkerülve értékesítették. A hirtelen lebonyolított privatizáció dolgozói és menedzsment kivásárlással történt, a gazdaságok által használt földterületet 50 éves bérletre kapták meg a tulajdonosok, a szokásos 20 éves gyakorlattól eltérően. A vásárlást az állami tulajdonban álló Magyar Fejlesztési Bank hitele finanszírozta. A gazdaságok azután elég rövid idő alatt magánbefektetők (jellemzően a leggazdagabb magyar vállalkozók) kezébe kerültek.

2002 után a figyelem az uniós agrártámogatások leszívására koncentrálnak, a földforgalmi derogáció lejártáig csak az időszak végén jelent meg „fenyegető veszélyként”. Akkor kezdték felismerni, hogy rövidesen lehetőség nyílik a zseb-szerződésekre és élesítésre, illetve bármely uniós gazdálkodó szabadon vásárolhat majd a – még mindig alacsony árú – magyar földekből. Várható volt, hogy a derogáció lejártával a potenciális vevők körének kibővülése megnöveli a keresletet és felhajtja a földárakat. Egy valódi földpiacon a kárpótlási földek eladói jelentős összegekhez is hozzájuthattak volna. Ez azonban nem állt érdekében a feltörekvő hazai agrárvállalkozók kevésbé versenyképes részének, hiszen házhoz hozta volna a konkurenciát. A földárak így is az inflációt egyre inkább meghaladó ütemben – 2010 óta évi bő 10%-kal – emelkedtek. Eközben a bérleti díjak meglehetősen stabilan a földár 5%-a körül maradtak, vagyis nagyjából 20 évnyi bérleti díjon lehetett termőföldet venni.

A második Fidesz-kormány a Nemzeti Vidékstratégia (VM 2012/a) című dokumentumban hirdette meg politikai elképzeléseit a földkérdés rendezésére, a külföldi vevők jelentette „veszély” távoltartására.

„Mezőgazdaságunkat csökkenő termőterület, szétesett üzemi és torz gazdálkodási szerkezet jellemzi. A tömegtermelő, iparszerű gazdálkodás emelkedő energia- és forgóeszközigénnyel jár, emiatt megnövekedett kiszolgáltatottságunk a bankok, az energetikai piacok és a beszállítói iparágak felé. Az alacsony hozzáadott érték, a csökkenő fajlagos nyereség következménye egyfelől a kényszeres birtokkoncentráció és a nagyobb élőlomka-igényű állattartás földadása, másfelől a családi gazdálkodás felszámolása és a föld eladása. Mind-ezek következtében rohamosan csökken a mezőgazdaság élőlomkaerő igénye, és ezzel egyidejűleg a föld, a vidék népességeltartó és népességmegtartó képessége.” (i.m. 3. oldal)

Ez az egyoldalú helyzetértékelés nyilvánvalóan nem a gazdaság, a versenyképesség szempontjait helyezte a centrumba, sőt, a modernizációt, a korszerű mezőgazdálkodás egyes elemeinek megjelenését kimondottan negatívnak tekintette. Később egyértelművé teszik, hogy a fentebb már említett, soha nem létezett idilli állapothoz való visszatérést tartják szükségesnek.

„Ez az élet-képes mezőgazdaság az egyéni, családi kis- és középbirtokok meghatározó szerepére épül, mely biztosítja a tulajdonosi szemléletből fakadó „jó gazda gondosságát”, az egymást követő generációk közti fel-
lelős viszonyt. Emellett megvalósítja az össznemzeti jelentőségű igényeket: a foglalkoztatás növekedését, a minőségi élelmiszertermelést és a fenntartható környezet szempontjainak érvényesítését.” (i.m. 7. oldal, eredeti helyesírás)

Itt hirdették meg a mezőgazdasági nagyüzemek elleni hadjáratot, nagyon nem is rejtették véka alá ennek okát.

„A nagygazdaságok veszik igénybe a közvetlen támogatások zömét. 2009-ben a területalapú támogatást igénylő közel 185 ezer gazdaságból nagyjából 16 ezer (8,6%) használja a bejelentett mezőgazdasági terület 72%-át és élvezzi a támogatások zömét.” (i.m. 27. oldal, saját kiemelés. Arról persze nincsen szó, hogy a nagy gazdaságok teljesítettek-e valami többletet a nagyobb uniós támogatások elnyeréséért.)

A hivatalos agrárpolitika tehát egyértelműen a földdel „együtt élő” (helyben lakó, gazdálkodásból élő) családi gazdaságok mellett tette le a voksot, ezekre kívánta alapozni a vidéki Magyarország átalakítását. Ezt hirdette a Darányi Ignác Terv (VM 2012/b) is, ami a vidékstratégia végrehajtásának keretprogramja volt, elsősorban az uniós támogatások szétosztására koncentrálna. Szó sem volt arról, hogy azé legyen a föld, aki a legnagyobb értéket képes rajta előállítani. Egyértelműen az uniós agrártámogatások megfelelő helyekre csatornázása volt az egész program célja és ezt még csak nem is titkolták. Amit titkoltak, az az volt, hogy a „helyi földművesek földhöz juttatása” csak bizonyos családok helyzetbe hozását jelentette. Az állami földbérleti pályázatok történetét Ángyán József tárta fel. (Ángyán 2013)

FÖLDPRIVATIZÁCIÓ 2015 VÉGÉN

A korábbi erősen vitatott eredményű földbérleti pályázatok után gyanakvós fogadta a kormány azon szándékát, hogy eladnák az állami földvagyon még meglévő részét. Ez a földvagyon 2015 elején megnőtt, mert a Nemzeti Földalapkezelő a külterületi termőföldek mellé megkapta a nemzeti parkok földterületeinek kezelését is. Az első körben eladás alá került földek egy része már nem állami kezelésben volt, hanem magángazdálkodók és társaságok bérelték. Korábban jellemzően 20-25 éves bérleti szerződések kötettek, de a fen-

tebb említett „piszkos 12” állami gazdaság 50 évre kapott használatra állami földterületeket 2002-ben.

A földvásárlást meglehetősen szigorú szabályok korlátozták. Csak helyben lakó földműves szerezhethet földtulajdont, összesen 1200 hektárig. (Aranykalászos gazda befejezett nyolc általánossal, pár hét alatt, vagy akár távoktatásban is bárki lehet. Mezőgazdasági iskolát végzetek az aranykalászos tanfolyamokat nem tartják sokra, ezek elvégzése azonban a földvásárlás szempontjából földműves képzettségnek számít. A helyben – a földterülettől 20 km-en belül – lakás is megoldható egy ideiglenes lakcímmel.) A legalább három éve a földet bérlőknek elővásárlási joga van. A vásárlásra nyílt árverésen került sor, ahol a licit a megyei és területi átlagár 110%-áról indult és lefelé nem volt rugalmas. Egy magán-személy maximum 300 hektárt vehetett meg és a megvett földet 20 éves elidegenítési tilalom terheli.

A pályázaton indulásnak költségei is vannak: a megvásárolni kívánt föld kikiáltási árának 10%-át biztosítékként, valamint a regisztrációs díjat (árverési naponként 30 ezer forintot) előre be kellett fizetni, az előbbi az árverés után visszajár. A földhöz jutást segíti, hogy a Magyar Fejlesztési Bank összesen 150 milliárd forintos hitelkeretet biztosított a pályázók részére. A maximum húszéves futamidejű kedvezményes hitel kamata 1,95 százalék lehet. A kölcsön összege minimum 3 millió, maximum pedig 300 millió forint. A bérlőktől csak 10 százalékos, míg mindenki mástól 20 százalékos önerőt kértek.

Látható, hogy a földeladás nem a kisbirtokosok földhöz juttatását, inkább az eddig is preferált közepes méretű családi gazdaságok megerősödését szolgálta. Ezekről valóban várható, hogy eredményesen részt vesznek az európai mezőgazdasági árutermelésben. Csakhogy a konstrukció – miközben a belépést nehezíti – igazából nem erre ösztönöz. A kedvezményes hitel költsége olyan alacsony, hogy nagyjából húsz év alatt törleszthető az uniós földalapú támogatásból. Bár időközben a bio-üzemanyagok támogatásának megszűnése miatt csökkenni kezdtek a gabona és olajos mag árak, még a hiteltörlesztés mellett is lehet különösebb erőfeszítések nélkül elegendő hasznot húzni a megszerzett földből. Kockázatot az jelent, hogy a következő költségvetési periódusban az EU esetleg átalakítja a támogatási rendszerét és elvesz ez a garantált jövedelem. Az ekkor valószínűleg szabaddá váló földforgalom viszont fel fogja vinni az árakat, tehát azon lehet megint nyereséget realizálni.

Az állami termőföldek eladása elvben a piacgazdaság logikájához illeszkedő, elfogadható intézkedés. Szokás szerint – mint ezt a földbérleti pályázatoknál és a földforgalmi törvénynél is láthattuk – a megvalósítás módja fogja eldönteni, hogy újabb sötét ügylet zajlik-e a szemünk előtt.

Úgy tűnik, az. Az első lezajlott földárveréseken nem alakult ki érdemi verseny. Gyakran egyetlen licitáló volt, több induló esetén pedig az árverés maradt el. Szép számmal akadnak eredménytelen árverések is. Ezek a jelenségek azt a gyanút táplálják, hogy előre kiosztották, melyik földdarab kinek juthat. Az első árverések eredményeit még nem is lehet értékelni, mert az elővásárlási jogok gyakorlására rendelkezésre álló idő a cikk készítése idején még nyitva állt. Már röppentek fel hírek arról, hogy a nyertes licitálóval nem kötött szerződést a Földalap. Ángyán József elkezdte fel dolgozni a lezajlott árverések eredményeit, az első eredmények tovább táplálják a kétségeket. (Átlátszó 2016)

A gazdasági társaságok kizárása a földhöz jutásból eleve nem versenysemleges, sőt piacromboló lépés. Ezek közül sokan komoly befektetéseket hajtottak végre a bérelt földeken mezőgazdasági üzemek létesítése, felszerelése, a talaj termőképességnek javítása során és most elvész annak lehetősége, hogy befektetésük megtérüljön, vagy megszerezzék az így feljavult értékű területet. A bérleti szerződésekkel rendelkezők számára fenyegetést jelent a tulajdonosok érdeklődése a kizárásukra és a támogatások átvételére. Ők már nyilván nem fognak sem a műszaki felszerelésbe, sem a talajjavításba, öntözésbe beruházni, inkább gyorsítottan megpróbálják visszanyerni korábbi befektetéseikből azt, amit csak lehet, akár a földek kizsárolása, az állatállomány leépítése árán is. Kivéve, ha az adott birtokot nem minősítik mintagazdaságnak, ekkor viszonylag védett marad a bérlő.

Lényegében a földügyben (is) a magántulajdon és a ver-

senységesség többféle sérelmének lehetünk tanúi a folyamat során. Jogbizonytalanság és gazdasági kiszámíthatatlanság érvényesül, ellehetetlenítve a hosszú távú kalkulációt és a felelős gazdálkodást. A kormány agrárpolitikája egyfelől erős családi gazdaságokon nyugvó mezőgazdaság létrehozására irányul, függetlenül attól, hogy ezek gazdaságosak, versenyképesek-e és a résztvevők kiválasztása nem a vevők által visszaigazolt piaci teljesítmények alapján, hanem lojalitási mérce szerint történik. A gazdasági társaságok, mezőgazdasági nagybirtokok elleni keresztes hadjárat értelmetlen és hátrányos a magyar gazdaság számára. Ezek a gazdaságok hatékonyabbak, korszerűbbek a kicsiknél, integrátorként, vetőmag termelőként a nemcsak támogatást felvevő, hanem piacra termelő kisebb gazdaságok sikeres működését segítik. Kiszorításuk azt vetíti előre, hogy a magyar agrár-élelmiszeripari szektor szerves fejlődését továbbra is mindenféle akadályok nehezítik. A nyerteseket a politika jelöli ki. (Mindenki meg tud nevezni olyan hajdan közelálló vállalkozót, aki a mostani intézkedések kijelölt vesztese). A biztos, kiszámítható jogi környezet, a megkötött szerződések betartásába vethető bizalom a hosszú távú üzleti tervek készítésének és a fejlesztések megvalósításának az előfeltétele volna. Ilyen körülmények között a szektor továbbra is lehetőségeinél jóval szerényebb mértékben fog hozzájárulni Magyarország jólétéhez, az Európai Unió mezőgazdasági teljesítményeitől való elmaradás fokozódik. ●

HIVATKOZÁSOK:

- Ángyán József (2013): *V. jelentés a földről. Föld- és birtokpolitika alulnézetből.* (Meyrei esettanulmányok az állami földbérleti rendszer értékeléséhez). Gödöllő, 2013. december 22. Letölthető: <http://greenrblog.x3.hu/%C3%81ngy%20J%20J%20B3zsef%20-%20V.%20jelent%20C3%A9s%20a%20F%20B6ldr%20C5%911.pdf>. Letöltve: 2014. augusztus 6.
- Átlátszó (2016): *Itt a legújabb Ángyán-tanulmány: a felcsútiak vették a legtöbb földet Fejériben.* 2016. április 7. <http://atlatso.hu/2016/04/07/itt-a-legujabb-angyan-tanulmany-a-felcsuatiak-vettek-a-legtobb-foldet-fejeriben/> Letöltve: 2016 április 21.
- Bíró Szabolcs (2013): *Földhasználat és földtulajdon kérdései.* Agro Napló 2013/2. Letölthető: <file:///D:/Users/Felhaszn%C3%A1l%C3%B3/Desktop/Kata/%C3%81gazatok/Agro%20A1r-%20C3%A9lelemiszer/F%20B6ldk%20C3%A9rd%20C3%A9s/F%20B6ldhaszn%C3%A1lat%20C3%A9s%20F%20B6ldtulajdon%20k%20C3%A9rd%20C3%A9se%20-%20Agro%20Napl%C3%B3.html>. Letöltve: 2015. október 21.
- Csáki Csaba–Jámbor Attila (2012): *Az európai integráció hatása a középkelet-európai országok mezőgazdaságára.* Közgazdasági Szemle, LI X. évf., 2012. július–augusztus (892–910. o.)
- Konkoly-Thege Gyula. (1925. október). *Magyarország földbirtok viszonyai és a földbirtok reform.* Statisztikai szemle, 393.
- Kozma Ágota (2012): *Zsebszerződések.* Glossa Iuridica III. évf. 1. szám, 72-77.
- KSH ÁMÓ: *A gazdaságok jellemzői a 2013. évi gazdaság szerkezeti összeírás alapján.* 2015. július
- Nádujfalvi József (1947). *A mezőgazdasági szociálpolitika három éve, 1945-1947.* Statisztikai Szemle, 1947. szeptember-október, 325.
- Nagy Gergely (2012): *Földtörvény: Az osztórk virsacsfnak sose lesz vége.* hvg.hu, 2012. október 16. letölthető: http://hvg.hu/gazdasag/20121016_Miert_baj_hogy_kulfol-diek_muvelik_a_magya
- Orlovits Zsolt – Kovács László (2015): *A mezőgazdasági üzemszabályozás adaptációs lehetőségei nyugat-európai modellek alapján.* GAZDÁLKODÁS x 59. évf. 2. szám, 2015 127–141. oldal
- Oros Iván (2002): *A birtokszerkezet Magyarországon.* Statisztikai Szemle, 2002. 7. szám, 674-694.
- Pete Nándor (2003): *A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió.* Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest. Letölthető: <http://www.bmeip.hu/download/engemiserint/A%20magyar%20mezogazdasag%20es%20az%20EU.pdf>. Letöltve: 2014. augusztus 6.
- Raskó György (2014): *A mezőgazdaság kevesebb embernek ad megélhetést.* Világgazdaság Online, Vélemény, 2014. 2. 25. Letölthető: <http://www.vg.hu/velemeny/raskogyorgy-a-mezogazdasag-kevesebb-embernek-ad-megelhetest-422261> Letöltve: 2014. augusztus 16.
- Sadowski, Adam –Takács-György Katalin (2005): *Results of Agricultural Reforms: Land use and land reform in Poland and in Hungary.* Studies in Agricultural Economics, No. 103.
- Szűcs Jenő (1981): *Vázlat Európa három történeti régiójáról* (Történelmi Szemle, 1981. 3. sz.)
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2012/a): *Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 („a magyar vidék alkotmánya”).* Budapest.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2012/b): *Darányi Ignác Terv, a Nemzeti Vidékstratégia (NVS 2012–2020) végrehajtásának keretprogramja.* Budapest, 2012. 2. félév. Letölthető: http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/ae/40000/DIT2_magyar_t%C3%B6rdelt_120910.pdf. Letöltve: 2014. augusztus 6.

PÉTERFY GERGELY

Kitömött polgár¹

A tudós igyekezete – meghatározni, hogy a valóság jelenségei a birtokában levő fogalmak segítségével hogyan konceptualizálhatók – abból indul ki, hogy a fogalmak mozdulatlanok és állandóak, és a társadalmi mozgásokban és a tudós vizsgálódásokban felmutatható legalább annyi átfedés, hogy például érvényes lehet egy olyan kijelentés, miszerint „a cserbenhagyott polgárok többsége belefáradt a gyengécske, rosszul teljesítő demokráciába, s bár nem fordult szembe vele, nem tudta-akarta megvédeni sem.”

Én attól tartok, hogy ebben a mondatban a cserbenhagyott polgárok demokráciafogalma és az ő belefáradásukat leíró demokráciafogalom közé nemhogy egyenlőségjelet nem lehet tenni, de közöttük még csak átfedést sem lehet találni. A demokrácia Közép-kelet-Európában az emberek nagy hányada számára nem azonos az énnel. Én és a demokrácia, az valami két külön dolog. A demokrácia nem belül van. A demokrácia nem azonos valami olyan belső értékkel, amelyet az embernek szabad akarat révén, thümotikus erényeit kifejezésre juttatva, civil szerveződések révén kell érvényre juttatnia. A demokrácia sem az erénnyel, sem az akaratérvénnyel, sem az önmegvalósítással nem kapcsolódott össze Kelet-Európa nyelvében.

A vállalkozás bűnözést jelent, a jövedelem soha nem fedezte a szükségleteket, és a fogalmak jelentésével soha senki nem volt tisztában. A demokrácia semmi mást nem jelentett, mint pénzt. A kilencvenes évek elején azt jelentette, hogy Ausztria. És amikor kiderült, hogy hiába erőltetik, nem bírja tartósan lefedni a fogalom ezt a képzelt jelentést, le lehetett cserélni. Ma a nemzeti jelenti azt, hogy pénz. Nem a pénz jelenti a pénzt és nem a demokrácia a demokráciát.

Kérdés, hogy Kelet-Európában egyáltalán van-e akkora aránya a thümotikus erényekkel bíró embereknek, amely elegendő ahhoz, hogy ellenállást fejtessen ki az oligarchikus-feudális terrorállamokkal szemben. Van-e annyi család, ahol az államtól független, saját munkából vagy tőkejövedelemből gyarapodó felix meritis Bestiz- vagy Bildungsbürgertum szabad és cselekvőképes, azaz civil erő kifejtésre alkalmas leányai és fiai értékek, elvek és világos célok megfogalmazására és képviselésére képesek. Magyarország szegényletes, történelmi léptékű kudarca azt mutatja, hogy nincs.

Ami pedig ritka madár, az már a vadász szempontjából is érdekes. Ki menne ki hajnali lesre egy veréb vagy egy birka miatt. Az orbáni totalitarizmus legfőbb zsákmányállata és trófeája az önálló gondolkodásra és cselekvésre képes, thümotikus és szabad ember. Amit itt valóban nevezhetek akár civilnek is, elvégre valóban az, civilis, azaz a civitas lakója, városi polgár, aki civilizált, a civilizáció szubjektuma és tárgya. Egy keleti rablóbirodalomban mi más is kelthet érdeklődést, mint egy idegen civilizáció puszkavégre kapott példánya.

Ágh Attila vitáirában pontos és átfogó elemzést kapunk a kelet-európai informális intézmények jelentőségéről. Ám azt is hozzá kell tennem, hogy nemcsak az intézmények informálisak, hanem maga a nyelv is az. Kelet-Európa politikai nyelve, de talán nyugodtan mondhatom, hogy Magyarország fogalmi nyelve informális nyelv, azaz nincsenek intézményszerű jelentések, hanem mindenki azt ért valamin, amit éppen akar. Ezért aztán – Nádast parafrázálva – minden dolgot úgy kell megbeszélni errefelé, mintha először beszélne róla. A gondolkodásnak és a közösségi életnek nincsenek hagyományai és szilárd alapjai. Üvöltözés, hablatyolás, handabandázás és óbégatás, ami megy, és errefelé ezt nevezik vitának, eszmecserének és érdekegyeztetésnek. Erre bátorítottam egy leplezetlenül botránysnak szánt minapi publicisztikámban azt a szót használni, hogy prolivircsaft.

Az informális nyelv olyan jelentésekkel ruházta fel a nyugati demokráciákból és a nyugati tudományból ide szivárgó vagy egyszerűen nyíltan importált és implementált fogalmakat, amelyek keletkezési helyükön fel sem merülhettek. A centrum és periféria működési elvének megfelelően ezek a fogalmak emotív tartalommal töltődtek föl és elveszítették leíró, formális és definiált tartalmaikat. Kedvenc példám erre mindig Vlagyimir Zsirinovszkij liberális demokrata pártja. Világos, hogy a liberális és demokrata szavak e párt- avagy bünszervezeti formáció leírására teljességgel alkalmatlanok, nem is az a céljuk. Az a céljuk, hogy valami hangzatos, nyugatias – szlenggel mondva valami menő – nevet adjanak valami undorítósnak és alantásnak. Ugyanilyen erővel nevezhetnék volna ezt a pártot kokakóla bluejeans pártnak. Akárcsak a nyugati ember hétköznapi használati tárgyai, úgy jár-

¹ A cím Ágh Attila leleménye, amelyet már csak azért is örömmel elfogadtam, mivel önmagamtól sose lett volna elegendő bátorságom szerény regénykémet összefüggésbe hozni országos, sőt, regionális jelentőségű ügyek tárgyalásával. De ha már így esett, kihasználom az összefüggést – írásom centrális metaforájává emelve azt. Az itt olvasható szöveg eredetileg referátumként hangzott el a Progress Alapítvány, illetve Ágh Attila és munkatársai által szervezett Civilek hatalma című konferencián 2016. május 23-án. A hivatkozások e konferencia vitáirata, illetve hozzászólásaira utalnak. A szöveg itt jelenik meg először.

nak a fogalmak is. A középosztály fekete BMW-je kelet-európában az erő és a pénz szimbólumává válik, birtoklása egyet jelent a törvények feletti és törvényen kívüli, kiváltságos kaszthoz tartozással. Ami az eredeti keletkezési helyén egy kialakult társadalmi gyakorlatba illeszkedik, a periférián rendszeren kívüli, exkluzív és fenyegető lesz.

„Az ebből elég volt kiáltás a korábbi felettünk lebegő és kaotikus demokráciának is szól, mert az emberek elégedetlenek voltak a kiüresedett képviseleti demokráciával” – írja Ágh Attila, és boldog volnék, ha tudnék hinni ebben. Én azt gondolom, semmi más nem történt, mint hogy az emberek visszakövetelték a régi láncukat, mert szeretnek szolgák lenni, mert aki szolgál, annak joga van, hogy keressen magának is szolgát. Legalább egy nőt, vagy egy kutyát. Aki szolgál, az lehet gonosz. A régi világban zabolátlanul szabadjára ereszthették a bennük rejlő gonoszt, amit vagy akit a demokráciának nevezett izében kénytelenek voltak valamennyire visszafogni. Most visszakapták a gonoszság szabadjára eresztésének jogát, és ettől végtelenül boldogok. Ezt a jogot csak erővel lehet elvenni tőlük, önként sosem fognak róla lemondani.

A hét görög bölcs egyike volt a prienei Biasz, akiről a hagyomány méltatlanul megfélemlített. Azért jutott a feledés sorsa e derék bölcselőnek mert megfogalmazta az emberiségre nézve legkellemetlenebb mondatot: „to plérón tón anthropón kakon.” Az emberek többsége rossz.

A nyelv gyengesége és hibája a társadalom gyengeségévé és hibájává válik. A civil latin etimológiája a coeo, az össze-

jövés. Isidorus definíciójában azok a civisek, akik azért választották a közös életet, hogy szebbé és biztonságosabbá tegyék a létezést. Szebb és biztonságosabb. Tutior et ornatior. Magyarul a civil csak annyit jelent, hogy nem profi. Hogy védtelen, béna, nemhivatalos, megbízhatatlan, garancia nélküli. Lehet, hogy át kellene keresztelni az egészet, hogy ne tapadjanak hozzá ezek a kellemetlen konnotációk. Talán azt kellene mondani, hogy a mi társadalmunk. A mi kezdeményezéseink. A mi szakértőink. A Fidesz nyelvi hadviselésének lényege a hazugság, civilnek nevezi, ami nem civil. Civil összefogás fórum, ez sem nem civil, sem nem fórum, sem nem összefogás. Liberális demokrata párt. Nem a civil szónak kell visszaadni a méltóságát, hanem új szóval beelőzni a hazugságit. Nem azt kell mondani, hogy civil, hanem hogy tisztá. Hogy szabad. Hogy okos. Hogy fiatal. Hogy derűs. Hogy üde. Vagy valami.

A mai nap konklúziója: A magyarok önként mondtak le a szabadságukról, nehogy másokat szabadnak kelljen látniuk. Magyarországon a thümotikus erények legfőbbike az afölött érzett meglepődöttség, hogy a szomszéd tehene is megdöglött. Az informális keleti világ bármely eszközt felhasznál, hogy a leplezetlen bírvágyat és bestialitást, a móríci paraszt értelmetlen pusztítási ösztönét kiélhesse. Ha úgy esik, akár demokráciának is hajlandó nevezni. Egy évszázadnyi független, polgári gyarapodás változtathatna a dolgon, de épp erre nem lesz a következő évszázadban lehetőség. De legalább egyre ritkább és értékesebb lesz a civil trófea a felcsúti múzeumban. ●

Az információ hatalma

A történelem során az ismeretek birtoklásának privilégiuma szorosan összefonódott az adott társadalom fejlettségének és nyitottságának fokával. Ismereteken olyan fogalmakat értünk, amelyek a hétköznapi életről elsajátítható tudást meghaladóan kiterjednek a közösségi szabályok megértésére, a közösségi hierarchiák praktikus megértésére, illetve a szűkebb vagy tágabb környezet egyensúlyának ápolására. Az ismeretek széleskörű továbbadása a fejlett társadalmak biztonsi „puffere”, védőhálója, amely segít tompítani a hirtelen társadalmi változások sokkjainak elbizonytalanító következményeit, távlatokat nyújt egy társadalmi „megreccsenés” túlélésére, az így létrejött sérülések gyors begyógyítására. Az ismeretek széleskörű – nevezzük „demokratikus” – szétterítésének egyértelmű haszna a társadalom belső immunrendszerének fenntarthatósága.

Diákkoromban egy kiváló pedagógus, Kovács Károly tanár úr hagyott ránk egy maradandó gondolatot, amelyet ezúton megosztok az olvasóval – fenntartva, hogy nem vagyok biztos abban, hogy ő maga ennek az autentikus forrása. Karsci bácsi szerette volna megértetni velünk, mit is jelenthet számunkra a tudás és annak gyarapodása. Ennek illusztrálására rajzolt egy kis és egy nagy kört a táblára. „Ha a mindenkori ismereteinket egy halmaznak tekintjük, például egy gömbnek, akkor képzeljük azt, hogy a birtokolt ismereteink megtöltik annak minden pontját, és a gömb felületén érintkeznek a nem ismert világ valóságával, kérdéseivel. Minél kisebb egy gömb, annál kevesebb kérdés tapad a belső bizonyosságaihoz. Minél nagyobb egy gömb, annál több ismeretlen ponttal kerül kapcsolatba, annál több kérdésre kell választ találnia, és annál több felületi pontnak kell az egyezőségeit keresztül-kasul megfeleltetni.”

A kép ragyogó vizuális támpontként szolgált számomra, mely azóta elkísér gondolataimban: minél nagyobb tudásra, ismerethalmazra teszünk szert életünk során, annál több kérdésre kell választ keresnünk, annál több bizonytalansággal kell szembesülnünk. Ennek eredményeként a kérdések növekvő halmazához képest arányaiban egyre kevesebb konkrét bizonyosságunk lesz, ugyanakkor annál körvonalazottabb általános „megérzésünk” alakulhat ki arról, hogy a bizonyosságoknak, a minőségi válaszoknak valahol egy közös értékevezőjük van. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy egy homogén felület egyik pontján érvényes egy elv, ellenben egy másik fertályában érvénytelen, miközben a gömb felületén egyforma szabályok és feszültségek uralkodnak...

Akinek sok ismeret megszerzésére adatott módja, ítéletalkotásánál már nem az egyedi történet-élményekre támaszkodik, hanem kialakul egy „hatodik érzeke” a dolgok általános rendjéről, valamiféle „etikáról”, ami bármilyen, első látásra idegennek tűnő problémára is közelítőleg érvényes, legalábbis az ismereteinek halmazával összeegyeztethető válasz-irányt tud sugallni. Ha nem tévedek, a pszichológiai intelligencia definíciója is hasonló elvre épül.

Az ismeretek mennyiségi megszerzésének ma egyre kevesebb korlátja van, ugyanezt nem mondhatjuk el az ezek megértésére szolgáló mentális készségekről. Az ismeretek zsbivásárában egyre nehezebb megítélni, mi az a hiteles és hasznos értéket hordozó információ, amely gyarapíthatja a saját tudás-gömbömet.

Hírszerzői körökben azt az elvet vallották, hogy egy információ akkor tekinthető „hitelesnek”, ha azt legalább három, egymással kapcsolatba nem hozható hír- vagy ismeretforrás is megerősíti. Ezt nevezték szaknyelven „bemetszésnek”. Ez manapság annyival nehezebb, hogy a hírekből származó információk ma már nagy hírforrás-csoportokból származnak, így egyre többször vagyunk ráutalva autonóm hírforrások felkutatására, ha valaminek a hitelességéről meg akarunk bizonyosodni.

Mindezt annál is inkább érdemes szem előtt tartani, mert miként hazánkban, úgy a nagyvilágban is egyre nagyobb bizonytalanság támadt az információk hitelességével kapcsolatban. Nem szeretnék kompetenciák híján eltévedni az aktuálpolitikai vonatkozásokban, mégis érdemes felhívni a figyelmet az indulati alapú ismeretkorlátozási trendekre, a hírforrások diverzitásának szűkítésére, és a nagyhatalmi dezinformációs stratégiákra. Ezek a technikák praktikus hatalmi – és ezen felül nyers gazdasági – célokat szolgálnak. Értéküket és hatékonyságukat az általuk gerjesztett feszültségek igazolják a legjobban.

A személyes ismeretszerzésünk során feltűnőek azok a társadalmi folyamatok, melyek a közösségi értékörzés és értékteremtés feltételeinek szétzilálódásáról, széteséséről tanúskodnak. A világ sajnálatosan egylényegű gazdasági racionalitásának következményeként – megújuló tartalmak helyett – a gyorsabb eredményesség és a türelmetlenség okán a hosszú érlelést igénylő ismerettípusok (ld. zongorázás, kertkultúra, gyereknevelés stb.), ezek közösségei és fórumai (önkéntes dalárdák, kézimunka körök, zeneiskolák stb.) mindinkább kiürülnek, mintsem új értéktartalommal töltődnének fel. Szemünk előtt zajlik a kismesterségek kihalása, a

kézműves és alkotói készségek oktatásának sorvadása, a hagyományápolás közösségeinek elöregedése, a magasművészeteket pártoló kisközösségek, klubok eltűnése, a művészeti körök és egyéb művelődési közösségek hanyatlása. Ehhez a listához mindenki hozzá tudja gondolni a saját fájdalmas hiányait.

Helyettük egyre markánsabb helyet kapnak a tömegmozgalmak, ahol az egyén a tömeg fűtöttségére hangolódva oldhatja belső feszültségét, illetve a kvázi-személyes virtuális háló, melyekben egyfajta instant-személyesség élménypótlékát lehet átélni macskafotók lájkolásával vagy digitális tevékenységgel.

Az intimitás VALÓSÁG-élményét, a személyek „auráinak” érintkezését azonban ezeken a hatalmi véleményformálók által preferált felületeken lehetetlen megtapasztalni. Az „intimitás”, a személyes jelenléthez kötött mikro-kapcsolatok hálójának ápolása mintha nemkívánatossá vált volna. Pedig a kapcsolatok személyes átélése nem csak a „hasznos” információk cseréjéből áll. Az ember-ember közötti kommunikáció szerves részét képezik a szavakkal ki nem töltött sűrű csendek, a közös szemlélődés pillanatai is, melyek a világháló jelrendszerében pusztán szünetjelek! A bizalom viszont nem a szavakból, hanem a csendek hálójából épül fel...

De ne kóboroljunk túl messze az alapgondolattól.

A társadalom egyes tagjainak tájékozottsága a közösség immunrendszerének alapja. Ennek elősegítése, az önálló gondolkodás és ítéletalkotás képességének fejlesztése, a kérdésfeltevés iránti igény felébresztése a mindenkori közpolitika elsődleges felelőssége. A nyilvánosságon keresztül közvetített viselkedési és vélemény-minták a többség számára az igazodási pontot jelentik. Ezért nem lehet közömbös, mit hall napi sujkolással a közember környezetünk NAGY kérdéseiről. Az ismeretlen problémákat firtató kérdések feltevésétől való óvakodás, a konyhakész válaszok kritikátlan elfogadása, az idegenséget elutasító magatartás, az alternatívákban és párhuzamos értékek együttélésében való kételkedés ROSSZ üzenet egy identitását kereső társadalom számára.

Ahogy Európában is a helyét keresi a felbolydult világban, lassan egy évtizede próbálja újrapozicionálni a 2008-as válság utáni világgazdasági helyét, ugyanúgy Magyarországnak is elsődleges feladata saját helyzetének súlypontjait megtalálni, és ezek tudatában kiérlelni – lehetőség szerint minél szélesebb konszenzussal – a hosszútávú stratégiákat. Ezek között

a stratégiák között nem lehet háttérbe szorított szempont az európai kulturális hagyomány megóvása, a TUDÁS gyarapításának és továbbadásának intézményes megerősítése. Ennek a közös tudásnak a műhelyeit nemcsak a legmagasabb állami intézményi szinteken kell ápolni, de hathatósan kellene segíteni a kisebb, lokális szellemi és kreatív műhelyek és kisközösségek fennmaradását és összetartását. A hatalmi döntéshozatal felelőssége a sokszínűség ápolása, ha szükséges, folyamatos támogatása, és ezen körök hálózati együttműködésének, tapasztalatcseréjének elősegítése.

Létezett Magyarországon egyszer egy ilyen közszellem: a kiegyezés után a századelő négy évtizedében, melyet sajnálatosan lezárt az első világháború európai kataklizmája. Az ismeretek „habzsolásának” e korszakára ma is kimeríthetetlen nosztalgiával gondolunk, mikor felidézünk e kor páratlan pezsgésének és sikereinek ezernyi példáját. Az Osztrák-Magyar Monarchia e kelet-közép-európai „uniója” egyfajta kísérleti laborja volt a modern EU-nak, melynek tudástárából és éppen szárbaszökkenő polgári ambícióiból napjainkig az egész közép-európai térség táplálkozik.

A civil hálózatok, az autonóm tudásközpontok inkubálásával napjainkra súlyos lemaradásba került hazánk. Egyebek mellett ezen közösségek halmozódó hiányában kereshető annak az oka, hogy mára a közvélemény formálásához alig kell több, mint pár egyszerű reklámszagú üzenetséma kiszámított költségvetésű sulykolása. Ez mind a gazdasági, mind a politikai kommunikációban garantált tervezhetőséget jelent, miközben a kisközösségi autonómiának hatalmas károkat okoz. Az alternatív vélemények fórumai most már nem csak a működési és kommunikációs felületek beszűkülésétől szenvednek, hanem magától a „közönség” eltorzult ingerküszöbétől is. A kiszolgáltatott médiafogyasztó önálló véleményalkotásról való leszoktatása olyan eredményes, hogy már jószerezivel ki sem alakul a fogékonyság az összetettebb ismereteket igénylő kérdések megértésére.

Mindezek tükrében különösen fontosnak találom Karcsi bácsi gömbjeinek példázatát. Ezeket a tudáshalmazokat minél inkább gyarapítani lenne szükséges, hogy egymással érintkezve mind nagyobb gömbhalmazt alkothassanak. Ezáltal esélyünk lenne egy mindenki számára érvényes, befogadó és élhető társadalmat építeni. Ennek elmaradása már nem jövőbeli kérdés. Akinek szem adatott a látásra, nap mint nap láthatja a pusztulás következményeit... ●

Tények, percepciók, törésvonalak

Az emberiség mindig képes volt arra, hogy a rendelkezésre álló, illetve általa ismert tényekből különböző, olykor homlokegyenest ellenkező narratívákat, ellenkező valóságokat állítson elő. Pusztán logikai alapon talán azt is gondolhatnánk, hogy a tények alaposabb ismerete, a tudományos megismerés és az ismeretek elterjedtsége csökkentette a tények és percepciók közti távolságot, közelítette a percepciókból vagy interpretációkból teremtett különféle narratívákat, de ez a legkevésbé sem így van. Ma, a digitális korban, a negyedik ipari forradalom kezdetén, a korlátlan és azonnal információszerezés eszköztárának birtokában éppúgy nincs konszenzus abban, hogy mit is jelentenek a tények – vagy hogy az adott tény mennyiség egyes tételei közül melyekre kell figyelni –, mint az animizmus korában vagy a varázslás vezette társadalmakban, amikor a természeti vagy biológiai eseményeket a hiedelemvilág és a mágikus rítusok következményeiként értelmezték.

Ezek a megállapítások a történelem felől nézve akár nyilvánvalónak, sőt közhelyesnek is tűnhetnek. Szándékosan beszéltem tények és percepciók ellentétéről, nem pedig „valóságról”, mert magam is azt a nem népszerűtlen nézetet vallom, hogy adott pillanatokban a „valóság” mindenki számára az lesz, amit a tényekből érzékel, megért, és amit egy-egy narratíva teremt mindebből a számára. Nem volna sok értelme egy a tény és percepció, érzékelés és valóság témakörére vonatkozó szerteágazó filozófiai vagy lélektani katalógussal terhelni az olvasót (az ókortól a Felvilágosodáson át a 20. századig, Platóntól Berkely-ig és Hume-ig vagy Kantig és messze tovább, mondjuk, a kvantumelméletig). Az viszont mindenestre biztos, hogy ezek a közhelyszerű megfigyelések egyáltalán nem olyan nyilvánvalóak a konkrét pillanatokban, amikor a tények bekövetkeznek, az események megtörténnének, főleg azok számára, akik magukat a tényeket is egy-egy politikai narratíván belülről élik meg.

De miért kellett mindezt előljáróban elmondanom? Vegyünk néhány közismert, statisztikai adatokkal kellően alátámasztható tényt.

A szolgaság és rabság után az emberi lét harmadik legmegalázóbb állapota a nyomor, a szegénység. Amikor növekvő jólétről beszélünk, az emberek nagy része gondolko-

dás nélkül ezzel vág vissza: „jó, jó, de közben a fél világ éhen hal”. Nos, lassan ideje félretenni ezeket a sztereotípiákat. Hála az ezerszer elátkozott kapitalizmusnak és a tízezerszer elátkozott globalizációnak, a valóságban a szélsőséges nyomor és a „klasszikus” éhezés az elmúlt évtizedekben drámai gyorsasággal csökkent, és a küszöbén állunk annak, hogy egészen eltűnjék a világból. Az „extrém szegénységben” élők, azaz az éhezők (ennek a küszöbértéket az ENSZ éppen röviddel ezelőtt emelte a korábbi napi 2,20 USA dollár fejenkénti jövedelemről 2,90 dollárra) a Világbank 2015. októberében közzétett előrejelzése szerint a múlt évben a történelemben először 10 százalék alá került. Alig négy éve, 2012-ben ez a szám még 12,8 százalék volt.¹ Vagyis míg 2012-ben 902 millióan éltek extrém nyomorban, 2015-re ez a szám 702 millióra csökkent. Ha egy kicsit hosszabb időtávon belül nézzük az adatokat, a haladás még lenyűgözőbb: 1990 óta az extrém szegénységben élők száma kevesebb, mint a felére csökkent a világon, azaz 1,9 milliárdról 702 millióra (noha a szegénységi küszöböt folyamatosan emelték: 1990-ben még napi 1 dollár jövedelemmel számoltak). Ezzel jócskán túlteljesült az ENSZ és a Világbank Millenniumi Fejlesztési Célok (*Millennium Development Goals*) elnevezésű programja, amelyet Kofi Annan tett közé 2000-ben, és amelynek erre az időre az említett szám feleződését kellett volna elérnie. Ha a trend folytatódik, akkor az előirányzat teljesül, és legkésőbb 2030-ra teljesen megszűnik az éhezés a Földön. Azok számára, akik, mint e sorok szerzője is, életük jelentős, ha nem a nagyobb részét a múlt században éltek le, ez a csodával határos. Ahogy Kishore Mahbubani and Lawrence H. Summers „*The Fusion of Civilizations. The Case for Global Optimism*”² című tanulmányukban írják, a jövő történésze, ha majd egy későbbi nemzedék magaslatáról visszanez, zavarban lesz. Nem fogja érteni, mi lehetett korszakunkban a populistákat éltető kétségbeesés, rosszkedv, világvége-hangulat és harag indoka, amikor úgy tűnik, hogy az emberi jólét bármely objektív mércéjével mérve az utolsó három évtized fejlődéséhez hasonlóan eddig nem látott a világ. Igen, joggal kelt elkeseredett hangulatot az emberéletek ezreit követelő közel-keleti káosz, a sokmillió menekültáradat, a globális terrormerénylet-hullám és a szuperkonjunk-

¹ World Bank Forecasts Global Poverty to Fall Below 10% for First Time; Major Hurdles Remain in Goal to End Poverty by 2030, The World Bank, Washington 2015, <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/10/04/world-bank-forecasts-global-poverty-to-fall-below-10-for-first-time-major-hurdles-remain-in-goal-to-end-poverty-by-2030>

² Kishore Mahbubani and Lawrence H. Summers, „The Fusion of Civilizations. The Case for Global Optimism”, *Foreign Affairs*, May/June 2016

túra szakaszának vége, írják, de történelmileg nem ezek a korszak meghatározói, hanem a fent leírt fejlemények.

A folyamatok egyik legkedvezőbbje a középosztály hallatlan arányú fejlődése éppen azokban az ún. „fejlődő országokban”, ahol a korábbi évtizedekben alig beszélhettünk középosztályról. Az említett adatforrás szerint a globális középosztály a 2009-es 1,8 milliárdról 2020-ra várhatóan 3,2 milliárdra nő, 2030-ban pedig eléri a 4,9 milliárdot. Az életkörülmények általános javulásával együtt jár az az örvendetes fejlemény is, hogy az UNICEF adatai szerint az 1000 élveszülésre eső csecsemőhalálozás, amely 1990-ben még 63 volt, 2015-re 32-re csökkent. Ez azt jelenti, hogy évente 4 millió csecsemővel kevesebb hal meg.³

Mahbubani és Summers rámutatnak, hogy Samuel P. Huntington jóslatával ellentétben a korszak jellemzője nem a civilizációk összeütközése lett, hanem ellenkezőleg: a civilizációk fúziója. A „más civilizációk” izmosodó középosztályai ugyanarra a komfortra, ugyanarra az áru- és szolgáltatástömegre vágnak, mint ami a Nyugatra jellemző, és ez az igény egyúttal a hallatlan gazdasági fejlődés egyik hajtóereje.

Égésében és általában, valamint globálisan nézve elmondható, hogy soha nem volt az emberiségnek olyan „jó dolga”, mint napjainkban. Megfelelőbben táplálkozunk, sokkal kényelmesebben, jobb körülmények között töltjük a napjainkat, jobban törődünk és törődnek az egészségünkkel, jóval hosszabb ideig élünk, tovább járunk iskolába, produktívabbak vagyunk, mint eddig bármikor a történelemben, és – az internetnek hála – korlátlan a hozzáférésünk az információkhoz éppúgy, mint a szórakozáshoz. Miért tehát mégis a rengeteg felgyülemlett elégedetlenség és harag, amely mögött szorongás lappang, és amely világszerte a populisták kezére játszik?

Lehet, hogy az „Occupy Wall Street” és a Tea Party, Bernie Sanders ifjú csápolói és Donald Trump rajongói, a spanyol Podemos és Marine Le Pen szavazótábora, és így tovább, a politikai spektrum egymással ellentétes szélein állnak, egy szempontból azonban hasonlóan látják a világot: mind úgy vélik, nem kapják meg a társadalomtól azt, ami járna nekik, mégpedig azért, mert a javakat valaki más elveszi előlük. A baloldalon a harag a szupergazdagokra irányul, akik csak még gazdagabbak lettek – 100 millió dolláros viláikból vonulnak a 10 millió dolláros esküvőkre vagy a napi 10.000 dolláros nyaralásra –, miközben a többiek sorsa stagnál, vagy éppen rosszabbodott. A hivatalos adatok szerint az amerikai családok átlagjövedelme alig növekedett valamit

az elmúlt húsz évben. A politikai jobboldalon állók haragjának középpontjában a bevándorlók állnak – hol kik –, akik olcsóbb munkavállalóként jobb esélyekkel indulnak a munkapiaci versenyben, mint ők, vagy (ők így mondják) a maradvány-jóléti államok szociális juttatásait fölözik le, amelyekből így a hazaiaknak kevesebb jut.

Az egyenlőtlenségek fölött érzett elkeseredés és harag mögött eltűnnek azok a hallatlan eredmények, amelyeket az emberiség az elmúlt évtizedekben elért, és eltűnik, hogy – mindent összeadva – az élet így is messze jobb, mint bármikor. Donald Trump, amikor minden korábbi várakozás ellenére (beleértve a magamét is⁴) elnyerte a republikánus párti elnökjelöltséget, olyan beszédet mondott, amelytől az ország a mai napig szinte támoilog. Olyan sötét képet festett a hanyatló, romlásba, nyomorba, züllésbe, terrorizmusba és bűnözésbe süllyedő, katonai erejét és világbeli rangját veszített Amerikáról (amelyet egyedül ő képes megváltani, még hozzá személy szerint), amitől Sztálin elvtárs is megnyalta volna a tíz ujját. Tegyük hozzá, ezt a pesszimizisztikus képet sokan már-már anti-utópiának (disztópiának) mondták, hiszen a valóságban egyetlen ismert statisztikai adat sem támasztja alá, hogy az USA helyzete bármilyen szempontból romlott volna. Sőt, 2015-ben és 2016 első felében az amerikai gazdaság tovább erősödött, és ma is a legnagyobb a világon, a világ gazdaság mintegy 20 %-át az USA gazdasága teszi ki. A fejenkénti GDP (kb. 56.000 USA-dollár) az ötödik legmagasabb a világon (csak olyan kis országok előzik meg, mint Szingapúr, Svájc vagy Norvégia). A munkanélküliségi ráta 5 százalék körül áll (2011-ben még majdnem 9 százalék volt), a fogyasztás adatai szilárdak.⁵ Tegyük hozzá, hogy még a bűnözési mutatók is csökkenő tendenciát mutatnak, és akkor nem is szóltunk arról, hogy az amerikai hadsereget meg sem közelíti más állam katonai ereje, és szövetségeseinek száma is a legnagyobb. Rengetegen teszik fel a kérdést még a republikánus oldalon is, hogyan lehet ilyen helyzetben ennyire sötét, már-már apokaliptikus képet festeni az ország helyzetéről? A beszédet a konzervatív sajtó nagyobb része is súlyosan bírálta, például John Podhoretz, a *Commentary* szerkesztője egyenesen felháborítóan hazafiatlannak tartja.⁶

Egy hétre rá Hillary Clinton, a demokraták elnökjelöltje persze elmondta ennek a beszédnek az ellenkezőjét, amely szerint Amerika most is nagy, nem kell „ismét” nagyvá tenni, hanem még nagyobbá, még hozzá nem bezárkózással és kirekesztéssel, ahogy Trump tenné, hanem együtt, közös erőfeszítéssel. Más kérdés, hogy a centrista Clintont, és vele a pár-

³ Child Mortality Estimates, CME Info, 2015. szeptember 9. <http://www.childmortality.org/>

⁴ Boris János, Kivülállók kora, *Athenaeum*, 2015. december 1.

⁵ US Economic Outlook, Focus Economics, 2016. július 26. <http://www.focus-economics.com/countries/united-states>

⁶ John Podhoretz, The Last Worst Hope on Earth, *Commentary*, 2016. július 22.

tot viszont roppant erővel tolja balra a Bernie Sanders-féle mozgalom, amely elérte, hogy a párt eddigi legbalosabb programját fogadja el.

A Trump-jelenség rengeteg hasonló vonást mutat a Brexit, a „Leave” kampányához, amelynek győzelmét szintén nem várta senki sem külföldön, sem Nagy-Britanniában, és amelybe nem csak David Cameron kormánya bukott bele, de még a távozást sürgető kampány vezéralakjai is rémülten menekültek a háttérbe. Most Theresa May ügyességén és okosságán múlik a kármentés sikeressége.

Közös például, hogy Nagy-Britannia gazdasági helyzete éppúgy, mint az USA-é alapvetően erős (éppen ez a két ország jött ki a leggyorsabban és legsikeresebben a 2008-as válságból, és állt talpra a leghamarabb), és egyáltalán nem indokolja azt a fokú elégedetlenséget és haragot, amely az EU-ellenes kampányban megnyilvánult.

Ugyancsak a *Foreign Affairs*-ben jelent meg 2016 márciusában Jack Goldstone „Gazdagabb világ, szegényebb ország” című írása⁷, amelyre – ha nem korábban jelent volna meg – azt mondhatnánk, választ ad Mahbubani és Summers kérdésére.

Az elmúlt 30 évben az egyenlőtlenség világtérképe átrajzolódott. Az 1980-as években nagyjából két részre oszlott a világ: „fejlett”, azaz gazdag, és „elmaradott”, más kifejezéssel „fejlődő”, azaz szegény országokra. (Az akkor még létező „szocialista tábor” a Szovjetunióval az élen külön „fejezet.”) A gazdagok közé tartozott Japán, valamint Észak-Amerika és Nyugat-Európa országai. Hozzájuk képest a világ többi országa nagyrészt igen szegény volt. 1988-ban a fejlett országokban az átlagjövedelem 20-30-szorosa volt a szegényebb országok átlagának. Ugyanebben az időszakban a gazdagabb országokon belül meredeken csökkent az egyenlőtlenség. A II. világháború végétől 1975-ig, a vietnámi háború befejezéséig tartó időszakban a fejlett országok gyors ipari növekedése tömegével „termelte” a jól megfizetett munkahelyeket a közepesen képzett ipari munkások és középszintű menedzserek számára. A gyárpar és az építőipar mellett hatalmas tempóban nőtt a szolgáltató szektor, a bankoktól a kiskereskedelmen át az oktatásig s az egészségügyig, és vele rengeteg biztos munkahely. Ahogy nőtt a középosztály, úgy nőtt a részesedése a nemzeti jövedelemből. A legfelső egy százalék részesedése viszont csökkent – Kanadában, az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában a háború előtti 10-16 százalékról a 70-es évekre hét-nyolc százalékra esett vissza –, miközben Japánban és az európai kontinensen még ennél is nagyobb volt a csökkenés. Meglehetően egalitárius társadalmak jöttek létre viszonylag kis jövedelmi különbségekkel. Ugyan-

ebben a korszakban, a szegény országokban az emberek nagy része továbbra is a földművelésbe kapaszkodott, és abból próbált megélni szűkösen.

Ez volt a fejlett világ középosztályának aranykora. Az 1980-as évektől kezdve azonban a globális egyenlőtlenség alakulása hirtelen irányt váltott. Az 1980-as évek óta a fejlett és fejlődő országok közti egyenlőtlenség meredeken csökken, miközben ismét nagymértékben megnőtt a gazdag országokon belüli egyenlőtlenség.

Az 1980-as években Kína, majd India is megnyitotta kapuit a világkereskedelem előtt. Az olcsó árutermelés és szolgáltatások, és az ezzel szorosan összefüggő infrastruktúra-fejlesztés és építőipari fellendülés nyomán jelentkező, hatalmas fejlődés olyan országokat, mint Brazília, Indonézia vagy Dél-Afrika exportőrökké tett, és kiemelt a szegények sorából. A jövedelmek átrendeződéséhez az olajtermelő országok politikája is nagyban hozzájárult. További százmilliók kerültek ki a nyomor és az éhezés rabságából Kínában, Indiában, Latin-Amerikában, a Közel-Keleten és Afrika egyes részein. Sok ország „közepes jövedelművé” vált, nem lett még „gazdag”, de lakói kikerültek a földművelő munka rabságából.

E változások következtében a „gazdag” és „szegény” országok közti választóvonal jelentősége elhalványult. 2011-re már jócskán lecsökkent a különbség a fejlődő és fejlett országok átlagjövedelme között az 1980-as adatokhoz képest. Ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy megjelent az az új „globális középosztály”, amelyről korábban már volt szó.

Olyan országok, amelyek azelőtt nem voltak a világ gazdaság jelentős szereplői, most szinte egyik pillanatról a másikra váltak főszereplőkké. 1980-ban az USA gazdasága tízszerese volt Kínáénak, noha az már akkor a legnagyobb gazdaság volt a fejlődő világban. 2014-ben vásárlóerő-paritáson átszámítva Kína gazdasága már egy kicsivel nagyobb volt az USA-énál. Ugyanebben az évben az indiai GDP már 40 százaléka az amerikaiak.

Európai szempontból nézve a változás még ennél is döbbenetesebb. 1980-ban Franciaország gazdasága még kétszerese volt Kínáénak, Brazíliának pedig a háromszorosa. 2014-re Kína gazdasága közel a négyszerese lett Franciaországénak, Brazíliáé pedig épp hogy csak elmarad mögötte. Brazília, Indonézia vagy Mexikó gazdasága nagyobb Olaszországnál (amely a negyedik Európában), Hollandiáénál pedig, amely 1945 előtt Délkelet-Ázsia legnagyobb gyarmatbirodalma volt, gazdaságilag még Egyiptom, Pakisztán és Thaiföld is túlnőtt.

Az elmúlt negyven évben tehát a fejlődő országok gyors növekedése révén drámaian csökkent a gazdag és szegény or-

⁷ Jack Goldstone, *Wealthier World, Poorer Nation. The Problem with the Rise of the Rest*, *Foreign Affairs*, 2016. március 28.

szágok közti különbség. Sok korábbi fejlődő, szegény ország gazdasága a legnagyobbak közé került. Az egy főre eső jövedelem tekintetében a gazdag országok ugyan ma is gazdagabban, de már távolról sem annyival, mint azelőtt.

Ugyanakkor a gazdagabb országok középosztálya azt tapasztalhatja, hogy hazájukon belül meredeken nőtt az egyenlőtlenség. Az ázsiai munkaerő beintegrálódása a világ gazdasági árutertermelési láncba felfelé tolta a magasabb jövedelmeiket a nagyvállalatok menedzserei irányába. Ezeknek a menedzsereknek és a fejlődést hitelező pénzintézetek vezetőinek jövedelme az egekbe szökött. Az Egyesült Államokban a legfelső egy százalék jövedelme három évtized alatt megduplázódott, az összjövedelem 8 százalékról 16 százalékra nőtt. Hasonló volt a növekedés Ausztráliában, Kanadában, Írországon, Új-Zélandban és az Egyesült Királyságban. Európában ez a növekedés nem volt ilyen nagy, vannak országok, ahol ilyen egyszerűen mérve jelentéktelennek tűnik, másutt – például a skandináv országokban – igen nagy, más mérőszámok azonban mindenütt az egyenlőtlenség növekedését mutatják Európában is.

De a frusztrációnak más gazdasági okai is vannak. A legszembetűnőbb, hogy az árutertermelés a gazdag országokból áttelepül a fejlődők olcsóbb munkaereje felé, ami rengeteg munkahely megszűnésével jár Amerikában és a többi fejlett országban. Az MIT közgazdászainak becslése szerint közel 2,5 millió amerikai munkahely szűnt meg amiatt, hogy a vállalatok az amerikai árutertermelésről az áruk importjára váltottak.⁸

Ugyanakkor az internet felemelkedése, az „új gazdaság” megjelenése szükségszerűen együtt jár a régi típusú munkahelyek számának csökkenésével. Az internetes vállalkozások hatalmas bevételeket generálnak jelentősebb számú közepesen képzett vagy kétkezi munkás alkalmazása nélkül, ami szintén a legképzettebbek és a magas beosztásúak felé tolja a jövedelmi arányokat. Például az Alphabet Inc, a Google tulajdonosa, amely a legértékesebb vállalat ma az Egyesült Államokban, 61.000 munkahelyet biztosít Amerikában. A második legértékesebb, az Apple 76.000-et. Összehasonlításképpen: fénykorában a General Motors autóiipari konzern 618.000 dolgozót alkalmazott. Az „új gazdaság” előretörését jelzi, hogy az Airbnb, amelynek mindössze 1600 alkalmazottja van, 25 milliárd dollárt ér a tőzsdén.

Egyszerűen nincs már szükség ezrek munkájára olyasmik elállításához, vagy olyan szolgáltatások nyújtásához, amelyek dollármilliárdos bevételeket termelnek. Mindez világ gazdasági korszakváltást jelez, mint ahogy azt jelzi a robotika és a

mesterséges intelligencia hihetetlenül gyors fejlődése, az intelligens, öntanító automatáké, a genetikáé, stb. Mindegyik egy irányba mutat, a kevesebb élőmunka irányába. Vannak előrejelzések, amelyek szerint a következő 15-20 éven belül a mai munkahelyek több mint 50 százaléka egyszerűen el fog tűnni a világból. Nagyon nagy lesz a baj, ha a globális társadalom nem tud nagyobb felfordulások nélkül alkalmazkodni ehhez a tendenciához.

Az elmúlt 30 évben a globális növekedés gyümölcsei a gazdag országokban a globális menedzserek, vállalatvezetők és pénzügyi irányítók kezében összpontosultak. Ennek következménye, hogy a hagyományos közép- és alsóbb osztályok tagjai – például a középmenedzserek és a kisvállalkozók, üzlettulajdonosok – úgy érzik, kimaradtak a fejlődésből, és elvesztik középosztálybeli státusukat a saját országukban. És sokukkal pontosan ez történt. A *Pew Research Institute*⁹ egy 2015-ös kutatása azt találta, hogy míg 1971-ben a felnőtt amerikaiak 61 százaléka középosztálybeli háztartásokban élt, 2014-re ez az arány 50 százalékra esett vissza.

Nem véletlen tehát, hogy Donald Trump dühös törzsközönségének derékhadát középkorú fehér férfiak, „kékgallérosok”, azaz fizikai munkások és kisvárosi bolttulajdonosok és vállalkozók adják. Ők az egyértelmű vesztesei a globalizációnak, amelynek folyamatai a háttérben kirajzolódnak, és amelyről eddig szó volt. „Én leszek a hangotok” – mondja Trump. Programot igazából nem ad, csak jelszavakat és általános ígéretekkel mennydörög. Izolacionista, elzárkózó, az ellenséges világból kivonuló, szabadkereskedelem-ellenes, protekcionista Amerikát hirdet. Ígéreteinek nagy része egyenesen abszurd. Visszahozza a termelést és újratertemti a gyáripari munkahelyeket, no és persze kemény intézkedéseket vezet majd be a bevándorlókkal szemben.

És ez történik az egész „fejlett világban”. A globalizmus csúcán már-már temettük a nacionalizmust, és most ismét úgy tűnik, a nacionalista populizmus egyfajta „világforradalmának” vagyunk tanúi. Mások az „illiberalizmus” nemzetközi előretörésének mondják ugyanezt. (A magyar kormányfőnek tagadhatatlanul jelentős szerepe van ennek a terminusnak a nemzetközi karrierjében, mint ahogy bizonyos értelemben az általa teremtett rendszer is hézagmentesen illeszkedik a jobboldali populizmus nemzetközi trendjébe.) Mivel azonos gazdasági-társadalmi tényezők húzódnak meg mögötte, a bal- és jobboldali populizmus hasonló világképeket fest és hasonló törekvések jelennek meg bennük. Különbségeiktől függetlenül egyformán adáz ellenségei a szabad piacnak és a szabad kereskedelemnek. A mai jobboldali illiberális rendszerek és

⁸ The National Bureau of Economic Research, Working Paper 20395, IMPORT COMPETITION AND THE GREAT U.S. EMPLOYMENT SAG OF THE 2000s, <http://www.nber.org/papers/w20395.pdf>

⁹ The American Middle Class is Losing Ground, Pew Research Center, 2015, http://www.pewsocialtrends.org/files/2015/12/2015-12-09_middle-class_FINAL-report.pdf

mozgalmak Marine Le Pentől Orbán Viktoron át Putyinig a leg-„óbaloldalibb” módon államosítani és centralizálni akarnak, és ahol hatalomban vannak, meg is teszik. Bőven élnek a szociális demagógia minden lehetőségével. Egyformán megvetik a jelenlegi establishmentet. A kitűnő történész-publicista Anne Applebaum írja a *Financial Times*-ben¹⁰, hogy „az új jobboldal úgy beszél, mint a régi bal”, és a mai nacionalista pártok baloldali eredetű gondolatok átvételével nyernek szavazatokat.

Az elmúlt év fejleményei egyre világosabbá tették, hogy a hagyományos értelemben vett „bal” és „jobb” lassan elvesztik a jelentőségüket, és immár nem relevánsak. A Brexit-népszavazásban már láttuk ennek jeleit. A küszöbön álló amerikai elnökválasztásban, Franciaországban és Ausztriában,

Lengyelországban és Magyarországon a „zárt társadalom” hívei, a versenyt gyűlölő, a globalizációtól rettegő, a társadalmi státuszukat és anyagi helyzetüket minden „idegen” embertől és eszmétől féltő, nosztalgiába kapaszkodó tömegek, illetve az ő félelmeiket gátlástalanul kihasználó vezérek állnak majd szemben a nyitott társadalom híveivel, a tudás társadalmának képviselőivel, a modernizációt, a sokszínűséget, a technikai haladást pozitívan megélő csoportokkal. Ellentétük egyszerre politikai és nemzedéki ellentét. A következő években egy egész generáció és teljes elitek fognak lelépni a történelem színpadáról. Ez a váltás – együtt a fentebb említett hatalmas technológiai és társadalmi korszakváltással – további nagy kimeneteket vetít előre a nemzetközi politikai életben. ●

¹⁰ Anne Applebaum: Europe's New Right Sounds Like the Old Left, *Financial Times*, 2016. január 27.

SZÉKY JÁNOS

A török kísérlet

Amikor ezt írom, nem derült ki még, mennyire lesz centralizált és mereven tekintélyelvű Recep Tayyip Erdoğan átalakuló rezsimje. (Ami engem illet, abban sem vagyok tökéletesen biztos, hogy mire ez a szöveg megjelenik, ez a rezsim egyáltalán létezni fog, de erről később.) A világot egyelőre a leszámolás mértéke döbbszította meg, a letartóztatások, elbocsátások tömege, a kínzásokról érkező hírek, a fenyegetőzés a halálbüntetés visszahozatalával. Mindez értelmezhető is volna „a diktátor felszámolja a demokráciát, és lecsap az ellenzékre” fogalmi keretében, de az eddigi áldozatok többsége nem a parlamenti (többé-kevésbé demokratikus) ellenzékhez köthető, hanem éppen hogy eddig kormányoldalinak számító állami vagy félig állami alkalmazott: katonák, rendőrök, bírák, ügyészek, iskolaigazgatók, tanárok, tanszékvezetők. A pártokba tömörült ellenzék mindaddig sértetlen. Sőt, ahogy a puccskísérlet éjszakáján az utcára szólította híveit, hogy tüntessenek a demokrácia védelmében, úgy kilenc nappal később újból óriási demonstrációt rendeztek Isztambulban „Köztársaság és demokrácia” elnevezéssel, kormánypárti politikusok részvételével. A legnagyobb ellenzéki párt vezetője szónokolt a több százszázas sokaságnak, és ezt rendhagyó módon a kormánypárti tévécsatornák is közvetítették. A hazai liberális média nem tudta értelmezni ezt az eseményt, és azt feltételezte, hogy kormányellenes éle volt, Erdoğanék önkényeskedései ellen tiltakoztak, visszakövetelve a „jogállamiságot”.

Az európai – s köztük a magyar – hírfogyasztók a következő kognitív problémával szembesültek: tény, hogy Erdoğan a legkevésbé rokonszenves politikusok egyike. Mind több hatalmat koncentrált a kezében, ezerszobás palotát épített magának, erópozícióból tárgyal Merckellel, és kicsikarja, amit akar, hadat visel a kurdok ellen, korlátozza a szabadságjogokat, és a hírek szerint rejtve támogatja az Iszlám Államot, ráadásul, úgy mondják, ő maga is „iszlamista”. Egyszóval diktátor, vagy az akar lenni, és veszélyes Európára. Vele szemben a lázadó katonáknak csak igazuk lehet. De a katonai államcsíny a legritkább esetben vezet liberális demokráciához, véres diktatúrához annál inkább, Törökországot pedig illiberális demokráciának nevezték ugyan az utóbbi időben, viszont a diktatúra ismérvei nem alkalmazhatók rá. Akkor hát mi lehet az a Nagyobb Jó, aminek a jegyében, érdekében a puccsista katonák megszabadították volna Törökországot az illiberális demokráciától? A nyugati (nyugatabbi) hírfogyasztók ezt a Nagyobb Jót a „kemáli örökséggel”, „kemáli álommal” azonosítják, aminek a lényege a külvilág tudatában a

szekularizáció. Iszlám rossz – szekularizáció jó, majdnem egyenértékű a demokráciával, sőt jobb (az ellenzéki pártok nyilván tévedésből hiszik a puccsistákat a demokrácia elleniségének, vélik sokan így Európából), olyannyira, hogy indokolja 265 ember megölését, a parlament és a hírszerzési központ elleni fegyveres támadást.

A valóság az, hogy Erdoğan és a pártja ugyan nem liberális, de nem is iszlamista (vissza is utasítják ezt a jellemzést), az újabb török történelemben pedig a szekularizmus nem együtt járt a demokráciával, hanem inkább konfliktusban volt vele.

Atatürk nem volt demokrata, és nem gondolkodott liberális módon, bár a reformjai liberális irányban indították el az országot. A liberalizmushoz hozzátartozik a vallásszabadság – és az állami elnyomás: nem szabadság. Az államot lehet teljesen szekularizálni; a népet nem, ez még Sztálinnak sem sikerült, holott nagyobb volt a hatalma, mint Atatürknek. A honmentő Mustafa Kemalt nemcsak az motiválta, hogy az országot kiragadja a szultánság/kalifátus korának szellemi sötétségéből, keletiességéből, és a nyugati minták átvételével lehetővé tegye a Nyugathoz való felzárkózást. Ez a felvilágosodás klasszikus modellje, de a felvilágosodás máskor volt. A törökök atyja, mint korának más diktátorai, a nacionalizmust egyesítette az etatizmussal. Számára az iszlámmal nem is egyszerűen az volt a baj, hogy a mindennapi életet túlszabályozó, a fejlődést bénító vallás volt, hanem az is, hogy arab vallás. Amely gyengíti a törökséget. Ezért tette meg hatalmi szóval és példátlan módon a rituális nyelvvé a törököt; egyebek között ezért vezette be az arab helyett a latin betűs írást – hogy az írni-olvasni tudás ne essék egybe a Koránt olvasni tudással, és ezért rendelte a muszlim klerust egy állami egyházügyi hivatal ellenőrzése alá.

A közhiedelemmel ellentétben kezdettől fogva erős volt az ellenállás – a kurdok eleinte Atatürköket támogatták, szembefordulásuk eredetileg muszlimságukból fakadt. Amikor a Török Köztársaság fennállásának második évében az új elnök még beleegyezett egy ellenzéki párt megalakulásába – hiszen ilyenek a nyugati országokban is vannak –, csak fél évig bírta elviselni, mert a muszlim hagyomány minden védelmezője ebbe a különben liberális pártba sereglett. A politikától addig lehetett távol tartani az iszlámot, amíg diktatúra volt. Amikor a NATO-tagságra készülő Törökországban 1950-ben megtartották az első szabad választásokat, az az Adnan Menderes győzött, aki meghirdette a mecsetépítési tilalom végét és azt, hogy a müezzinek éneke (az adzán) ismét arabul szól-

hat. Menderes miniszterelnöksége alatt – nem függetlenül attól, hogy enyhített az elődök állami tulajdonon, sőt tervezésen alapuló gazdaságpolitikáján, és liberális piaci reformokat hajtott végre – a nyugat-európai gazdasági csodák megfellelőjét élte át a mélyebbről induló Törökország.

A Menderes-kormányt katonai puccs döntötte meg 1960-ban. Az indokok, illetve vádak között szerepelt például a Szovjetunióhoz való közeledés vagy az 1960. áprilisi diáklázadás véres leverése – de az is, hogy a miniszterelnök félvállról vette a szekularizmust, és a kalifátus visszaállításáról elmélkedett. Menderest kivégezték. Ezután a hadsereg hegemóniájának évei következtek, majd Süleyman Demirel került kormányra, az egyik – Atatürk által eredetileg betiltott – szüfi csoport vezetőjének nagy tisztelője. És így tovább. Amikor polgári kormányzás volt, nem lehetett fenntartani a politikában a szűztszta szekularizmust. A hetvenes években a kormányba is bekerült egy valóban iszlámista párt annak a Necmettin Erbakannak a vezetésével, aki 1996-97-ben miniszterelnök is volt, és akit természetesen a hadsereg beavatkozása – vértelenül, memorandum formájában – kényszerített lemondásra.

Erdoğan politika sikerének a kulcsa talán az volt, hogy megtalálta az egyensúlyt az el nem tüntethető iszlám hagyományok tisztelete és a teljesen szekuláris államigazgatás és gazdaságpolitika között. Az AKP nem véletlenül tartozott a kereszténydemokrata Európai Néppárt vonzáskörébe, míg 2013-ban úgy nem döntött, hogy inkább az Európai Konzervatívok és Reformerek Szövetséghez csatlakozik (amelynek strasbourg-i frakcióvezetője melleleg a gyakorló muszlim Syed Kamall, legalábbis a brit kiválásig). A török helyzetet nagyon fontos geopolitikai, nemzetiségi tényezők, történelmi sérelmek, korrupciós ügyek, tényleges és feltételezett összeesküvések bonyolítják, de a helyzet az, hogy az iszlám elfogadása inkább a demokráciával, a merev szekularizmus inkább a diktatúrával asszociálódik. A kérdés tehát végül is az, hogy ebben a geopolitikai helyzetben, a gazdasági fejlettségnek ezen a fokán (a gyorsan növekvő török gazdaság pil-

lanatnyilag Románia vagy Horvátország szintjén van – átlagosan, hiszen a nyugati területek fejlettebbek) a muszlim kulturális háttér alkalmas-e a demokrácia fenntartására. A válaszhoz tudni kell, hogy a kilencven év nem múlt el nyomtalanul, erősen elvilágiasodott országról van szó, ahol a lakosság fele sohasem veszi kezébe a Koránt, és csak 12 százalék szeretné a sariát uralkodóvá tenni a mostani kontinentális jogrendszer helyett. Nem utolsósorban a gazdaság és annak oxigénellátása, a bankrendszer teljesen világi alapokon áll, ellentétben az olajból és földgázból meggazdagodott államokkal, ahol meg sem próbálkoztak egészséges, szerves gazdasági fejlődéssel, és betartják a kamatszédési tilalmat.

Erdoğan, mint sok más erőszakos és sikeres politikus, minden jel szerint hajlamos a paranoiára, de a török politikai rendszer sem volt soha az átláthatóság mintaképe. A mostani tisztogatások előzménye az volt, hogy hatalomra kerülése után, 2003-tól az államapparátusban a mérsékelt, ám a világi szférában körülbelül jezsuita módon működő iszlámista Gülen-mozgalom, a Hizmet embereivel igyekezett kiváltani a meggyökeresedett kemálistákat, majd mikor 2013-ban – állítólag a saját korrupciós ügye miatt – összekülönbözött Gülenel, nem tudott megszabadulni tőlük. A júliusi puccskísérlet egyáltalán nem volt az az operettszerű megmozdulás, aminek kívülről sokak szemében látszott, a hadsereg megosztott, és az elnököt csak az orosz riasztás mentette meg, ez valamennyire kiszolgáltatja Moszkvának. Azt sem tudni, kivel pótolja Erdoğan az államapparátusból eltávolított gülenistákat. Egyelőre úgy látszik, az ellenzék – baloldali török, baloldali kurd, szélsőjobb török – áll mellette, és valószínűleg segíti, hogy a Nabucco meg az orosz gázt szállító Török Áramlat helyett az azerbajdzsáni együttműködéssel épülő TANAP juttat el Törökországon át földgázt Európába. De a puccskísérlettel az elnök mégiscsak meggyengült, és nem tudni, hogyan alakulnak az erőviszonyok – nem vall-e kudarcot a muszlim kulturális háttérű demokrácia legnagyobb kísérlete. Ha így lesz, az nem jelent sok jót a Nyugatnak sem. ●